

BALASSA IVÁN

★

CSÚRY BÁLINT

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

BALASSA IVÁN

258653

CSÚRY BÁLINT

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST 1988

MTAK

664261

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4960 3

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988

Balassa Iván

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári ..... 750 ..... / 1989 .....

TARTALOM

Az életpálya	7
A tájszótárak	65
Munkásságának áttekintése	100
A Csúry-iskola	125
Bibliográfia	182

AZ ÉLETPÁLYA

A nyelvjárások iránti érdeklődés nálunk akkor kezdett megélnkül-
ni, amikor a nemzeti irodalom
virágzásnak indult, a nyelvújítás a
tájszavakban látta egyik forrását
és nem utolsósorban felfedezték a
népköltészet alkotásait; tehát a
XIX. század első felében. A Tudo-
mányos Gyűjteményben és más
folyóiratokban megjelent egy-egy
tanulmány, mely valamely vidék,
népcsoport nyelvi jellegzetességei-
ről adott hírt. Az érdeklődés külö-
nösen a palócok és a székelyek
iránt nyilvánult meg, de legtöbb-

ször csak külsőségek megállapításáig jutott el. Mégis jelentős mennyiségű tájszó gyűlt össze, és ez lehetővé tette, hogy Vörösmarty Mihály 1838-ban a Magyar Tudós Társaság kiadásában megjelentesse a *Magyar Tájszótárt*.

1872-ben indult meg a Magyar Nyelvőr, éppen abban az évben a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete is napvilágot látott. Az ezután következő évtizedeket lehet a magyar nyelvjáráskutatás első fellendülésének, sőt virágzásának tekinteni. Nemcsak a Magyar Nyelvőrben, hanem később a részben innen átvett Nyelvészeti Füzetek tanulmányaiban, de más folyóiratokban és kiadványokban

is jelentek meg szógyűjtemények, hangtani feldolgozások, ritkábban alaktani, sőt néhány esetben mondatnyi megfigyelések is. Mindezek alapján Balassa József jeles munkájában (*A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Bp., 1891.) már arra vállalkozhatott, hogy a legjellemzőbb nyelvjárásainkat elkülönítse és jellegzetességeiket megállapítsa. Szinnyey József szerkesztésében 1893—1901 között megjelent a *Magyar Tájszótár*, mely nagyjából 1890-ig dolgozta fel az addig közzétett vagy kéziratban hozzáférhető tájszavakat, illetve azok gyűjteményeit.

Századunkban, különösen 1910 után a népnyelv iránti érdeklődés

hanyatlani kezdett. Az 1904-ben megindult Magyar Nyelvben a tájnyelvi közlések fokozatosan háttérbe szorultak, annak ellenére, hogy az első kötet célkitűzései között ezt olvashatjuk: „Különös gondot fogunk fordítani a népnyelv és az egyes nyelvjárások megismerésére és ismertetésére.” De már 1913-ban a Nyelvtudományi Társaság olyan határozatot hoz, hogy helyszűke miatt a tájszavak közlésétől a Magyar Nyelvben el kell tekinteni. Igaz, hogy néhány nyelvtudós, így elsősorban Gombocz Zoltán századunk első évtizedében is hangoztatta a nyelvjáráskutatás fontosságát, a népnyelvi szótárak kiadásának szükségességét, de ez nem járt

sok eredménnyel, és éppen Gombocz állapította meg 1927-ben: „Kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedekben nyelvtudósaink érdeklődését szinte kizárólag a magyar nyelvtörténet és a finn-ugor összehasonlítás problémái kötötték le.”

Az 1930-as években viszont a népnyelvkutatás nagy megújulásának lehetünk tanúi. Ez nem valami magában álló jelenség, hanem szorosán összefügg a falukutató mozgalommal, a népi írók sikereivel, a népi műveltség kutatásának és felhasználásának kérdésével, általában a nép, e korbeli megfogalmazás szerint a parasztság felé történő fordulással. Ebben az évtizedben

fejti ki Csűry Bálint is munkásságának nagyobb részét, alapít új intézetet, hallgatóiból viszonylag rövid idő alatt iskolát teremt, melyben elsősorban az ő munkái jelentik a példaképet.

Csűry Bálint 1886. február 13-án Bálint napon született a Szatmár megyei Szamoshát egy kis falujában, Egriben, és a régi szokás szerint ezt a keresztnévet kapta. Édesapja, Csűry Miklós, kis földön dolgozott, édesanyja, Kádár Julianna, hamar meghalt, és nehéz körülmények között hagyta családját. A kis Bálint visszahúzódó természetű gyerekként nem vett részt a csínytevésekben, de még a hangos játékokat is elkerülte. Nagyon meg-

viselte édesanyja halála, és gyermekkorában gyakori fejfájások gyötörték. Egy faluközösségben élt, a rokonok környezetében, beszélte a Szamoshát nyelvjárását, ismerte a szokásokat, bevonták a legfontosabb ház körüli munkákba, éppen úgy, mint a mezőn is végezte mindazt, ami a vele egykorú gyermekek feladatát jelentette. A négy elemi osztályt falujában végezte el, és már ekkor az iskola büszkeségként emlegették, akinek feltétlenül tovább kell tanulnia, mert szellemi képességei ezt mindenképpen javallották.

A Szamoshát tehetséges gyermekei, köztük számos parasztyerek is, elsősorban a szatmár-

németi Református Kollégiumban végezték a középiskolai tanulmányaikat. Ez a nagy múltú, a XVII. század első évtizedeiben alapított intézmény hagyományaiban, szellemében, tanítási módszerében a sárospataki, a pápai és a debreceni református kollégium sorában helyezkedett el. Nemcsak nagyszerűen felkészült tanárok tanítottak itt, hanem olyan osztály- és iskolatársai mutattak példát, mint egyik legjobb barátja, Vajthó László, a későbbi jeles irodalomtörténész, a pedagógus, akivel már az önképzőkörben együtt dolgoztak. Ő 1976-ban, a kilencvenedik év határán így emlékezett vissza Csúry Bálint diákkorára:

„Apja, kicsiny házikó s némi föld birtokosa, csak a legszükségesebbekkel látta el, s Bálint nem is vágyott többre. Akkoriban húsz koronáért már teljes ellátást kapott egy igénytelenebb diák, ha harmadmagával vállalta. Neki nem esett terhére ez, otthon is, este is a könyveket bújta. S könyvei — sajátjai — ugyancsak megsaporodtak már a felső két osztályban, instruktorokodásból. Ez ugyan nem volt ingyére, de hát másként nem juthattott volna hozzá kedvenc íróihoz. A szerzett pénzt, nem csekély összeget a gimnáziummal szemközti sarki könyvesbolt nyelte el. Így szerezte meg Bálint hamarosan az akkoriban virágzó két sorozat,

a Magyar Könyvtár és Olcsó Könyvtár sok-sok számát, de egyéb drágább köteteket is. Így jutott máris számottevő világirodalmi ismerethez. Kiváló latin és görög [sic!] volt; németül nem beszélt, szemével megtanult belőle annyit, hogy nehezebb szövegekkel is megbirkózott. Műveltségénél talán szerénysége volt nagyobb. Emlékszem, milyen komolyan emlegette osztályvizsga után, hogy szívesen megelégedne elégséges bizonyítvánnyal is, csak túl lenne már az érettségin. Természetesen színjelesen végzett.”

Ez a rendkívüli szerénység jellemezte nemcsak gimnazista korában, hanem egyetemi éve idején

is, és ezzel magyarázható, hogy érzelmeit, mely a szülőföldhöz, a korán elhunyt édesanya fájó emlékéhez kapcsolódott, versben kívánta kifejezni. Műfordításai és költeményei közül alig-alig ismerünk néhányat, pedig azoknak nemcsak az önképzőkörben volt nagy hírük, hanem később a kolozsvári egyetemen magántanárként előadó Palágyi Menyhért (1859—1924) is nagyra értékelte őket, különösen egy *Chorus Misticus* című filozófiai versről nyilatkozott nagy elismeréssel.

Azért érdemes egy pillanatra költői alkotásainál megállni, mert itt is megnyilatkozik rendkívüli érzékenysége és befelé fordulása,

filozofáló hajlama. Költeményeit annyira magánügynek tekintette, hogy alig látott belőlük valami napvilágot. Érzékenysége — amint a csaknem öt évtized egyre sűrűsödő ködén — még manapság is áttetszik, még fokozott mértékben megnyilatkozott környezetével kapcsolatban.

Úgy határozott, hogy továbbtanulásra nem a budapesti, hanem a szerényebb kolozsvári egyetemet választja, már csak azért is, mert az anyagilag is kedvezőbbnek tűnt. A két fiát taníttató, nagyon szerény jövedelmű édesapjának ez is nagy megerőltetést jelentett: Csúry Bálint egyetemi hallgató korában szigorú beosztással élt. Nem járt

sohasem kávéházba, és került minden zajos összejövetelt, pedig évfolyamtársai egy-egy áldomásra szívesen össze-összegyűltek.

Egyetemi éveiben legnagyobb hatást kétségtelenül Zolnai Gyula (1862—1949) gyakorolta rá, aki 1906-tól tanított a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi és finnugor tanszékén. Valószínű tőle kapta a nyelvjáráskutatás területén is az első indíttatást. Zolnait ugyan elsősorban a nyelvtudomány történeti ágának művelőjeként tartjuk számon, hiszen többek között az ő érdeme az *Oklevélszótár* megjelentetése, de fiatalabb korában egy nagyobb összefoglalást készített a mátyusföldi nyelvjárásról (1891);

az elsők között ismerte fel a székely és a nyugati magyar nyelvjárások közötti egyezéseket; foglalkozott a csángókkal, Kolozsvár nyelvjárásával. Mindez azt sejteti, hogy a fiatal Csűry Bálint tőle ismerhette meg a nyelvjáráskutatás kérdéseit. Kapcsolatukról a szemtanú Vajthó László ezt vallja: „Kollokviumokra, vizsgára készülni nem láttam soha [ti. Csűry Bálintot]. Zolnai Gyula professzor mindjárt felismerte a tehetségét; egy szemináriumi előadásakor úgy nyilatkozott, hogy legszívesebben maga mellé ültetné a katedrára. Nála voltaképpen csak egyszer vizsgáztott Bálint, a szakvizsga már csak meghitt eszmecsere keretében folyt

le a tanár és tanítvány között, aki már javában túlesett az írás tűzkeresztségén.”

A másik kiemelkedő nagy nyelv-tudós, Gombocz Zoltán (1877—1935) gyakorolt még rá mély hatást. Kapcsolatuk 1908-ban kezdődött, amikor Csúry a Nyelv-tudományi Társaságba kérte, még mint egyetemi hallgató, felvételét. Gombocz Zoltán, a társaság titkára, sok hasznos tanáccsal szolgált az alig egy évtizeddel fiatalabb pályatársnak, különösen abban az időben, amikor hét éven keresztül (1914—1921) a kolozsvári egyetem tanáráként működött. Ez a barátság megmaradt Gombocz haláláig. Rá, mint a legnagyobb magyar

nyelvtudósra emlékezett vissza előadásában Csűry. Utolsó munkája Gombocz mondattanának sajtó alá rendezése volt, mely különös elmélyülést kívánt, hiszen az eredeti kézirat egyetemi előadásnak készült, és ezért sokszor csak egy-egy szó utalt valamely kérdésre, és ezt kellett kerek egészé formálnia. Csűry azonban úgy érezte, hogy Gombocztól olyan sokat kapott, hogy hagyatéka e részének sajtó alá rendezésével szolgálja azt meg. Teljesen elkészült a kézirat, de a nyomdába adásban halála megakadályozta. Hasonlóképpen baráti és munkatársi viszony alakult ki közte, Melich János és Paizs Dezső között. Levelezésük még

sok tudománytörténeti érdekességet rejt.

A költőnek induló Csúry Bálint egyetemi évei alatt nagy érdeklődést tanúsított a magyar irodalom iránt. Dézsi Lajos (1868—1932) a kolozsvári egyetemen elsősorban a régi irodalom kérdéseivel foglalkozott. Ezeket az előadásokat nagy élvezettel hallgatta a történeti kérdések iránt is annyira fogékony fiatalember. Ebben az időben magántanárként a kolozsvári egyetemen előadásokat hirdetett Voinovich Géza (1877—1952), aki Arany Jánosról tartott kollégiumához olyan relikviákat, kéziratokat hozott magával, melyekhez mint az Arany-hagyaték kezelője a

Magyar Tudományos Akadémián hozzájuthatott. Ez, az egyébként konzervatív és száraz előadását nagyon vonzóvá tette. Egyszer azonban az ugyancsak magyar irodalmat előadó Palágyi Menyhértet (1859—1924) nevetségesnek mondta, ettől kezdve Csűry nem jelent meg többet óráin.

Palágyi Menyhért nemcsak irodalmi, hanem természettudományi ismeretekkel is rendelkezett. Előadásaiban, de különösen szemináriumán elsősorban azokat a kérdéseket mutatta be, mellyekkel éppen foglalkozott. „Bálint rajongó híve lett — írja Vajthó, hamarosan barátságot is kötöttek. A filozófus azonnal felismerte leghívebb hall-

gatója költői tehetségét, s komolyan foglalkozott azzal a gondolat-
tal, hogy első kötetét maga adja
ki bevezető tanulmánnyal. Kivált
egy *Chorus mysticus* című, hosszabb
lélegzetű filozófiai költemény ra-
gadta meg tetszését. Bálint boldo-
gan mesélte nekem, hogyan árado-
zott a professzor a vers szépségei-
ről, eszmegazdagságáról, sűrű bó-
lintgatásokkal, kézszorításokkal.
Sajnos a végzet kegyetlen humora
közbekontárkodott, Bálint éret-
tebb költői alkotásai nem láthattak
napvilágot.” Ugyanis egy idő
múlva Palágyi előadásai elmarad-
tak, Csűry leveleire nem válaszolt,
aki ezt úgy magyarázta, hogy köl-
teményeit mégsem tartja jónak,

és ezért — tudomásunk szerint — nem is írt többet verseket.

A fiatal Csúry mindig erőteljesen érdeklődött a filozófia iránt, ezért nagy tisztelője és buzgó hallgatója volt Böhm Károly (1846—1911) filozófusnak, a kolozsvári egyetem tanárának, annyira, hogy a tiszteletére kiadott emlékkönyvben egy tanulmányt is írt (*A nyelv-tudomány ismeretelméleti vizsgálata*. Besztercebánya, 1913.), melyet e téren első szárnypróbálgatásnak lehet tekinteni.

Zolnai Gyula, Gombocz Zoltán, Palágyi Menyhért gyakorolták tudomásunk szerint a legmélyebb hatást Csúry Bálintra egyetemi éve alatt, de ehhez még hozzá kell

számítani a század eleji Kolozsvár tudományos környezetét (az Erdélyi Múzeum Egyesület Könyvtára, Múzeuma, Levéltára), mely annyi kiváló magyar tudós kibontakozását segítette elő. Kétségtelenül mindez hozzájárult kutatói egyéniségének kialakulásához, melynek első jeleként már egyetemi hallgató korában kisebb közlései, tanulmányai jelentek meg a magyar nyelvtudomány, közelebbről a nyelvjáráskutatás köréből.

Csúry Bálint református vallásban nevelkedett és ebben tanult a szatmárnémeti kollégiumban is. Tudjuk azt, hogy Kolozsvárt már egyetemi hallgató korában a Református Teológián tartott elő-

adásokat a nyelvjáráskutatásról, mert e fontos munkának a falun élő református papokat szerette volna megnyerni. Így természetesen látszik, hogy oklevelének megszerzése és rövidebb németországi utazása után, mellyel nyelvtudását igyekezett megerősíteni, 1910-ben a Kolozsvári Református Kollégium Gimnáziumának lett tanára.

A Kolozsvári Református Kollégium már 1622-ben nevelte diákjait, majd Bethlen Gábor akadémiai rangra emelte. 1656-ban a Farkas utcai templom mellett épült fel az öreg Kollégium, mely jelenlegi formáját a múlt század első éveiben nyerte. Sok jeles diák került ki

innen nagyszerű tanárok keze alól, akik közül a XVII. században Apáczai Csere Jánost név szerint is megemlíjtük. Nagy történeti értékeket is őrző könyvtára, az iskolára vonatkozó, de más kérdéseket is dokumentáló levéltára a kutatás számára bőséges lehetőségeket biztosított. Ilyen környezetbe került a fiatal latin—magyar szakos tanár, aki különösen az előtte kitarulkozó könyvtárat igyekezett birtokába venni.

Ebben az időben sokszor harminc órát is tanított hetente, és különösen magas volt óráinak száma, amikor a háborúba elment kollégákat is helyettesíteni kellett. Ebben az időben oktatási és peda-

gógiai elméleti-módszertani kérdések is foglalkoztatták. Így a középiskola reformjához fűzött értékes javaslatokat (*A középiskola reformjához*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 47/1914/, 470—477.). A fiatal, de már véglegesített tanárokat székfoglaló előadással iktatták be, Csúry is tartott ilyet, és ebben összekapcsolta a nyelvtudományt az oktatással, sok, ma is megszívlelendő kérdést vetve fel (*Nyelvtudomány és pedagógia*. Tanári székfoglaló értekezés. A Kolozsvári Református Kollégium értesítője az 1913—14. iskolai évről. Kolozsvár, 1914. 11—30.)

Húszéves korában már javában gyűjti, később rendezzi a *Szamosháti*

Szótár anyagát, rendszeresen ír nemcsak a kolozsvári, hanem a fővárosi szakfolyóiratokba is, különösen a Magyar Nyelvbe és a Magyar Nyelvőrbe. Az 1918-ban bekövetkezett hatalomváltozás és a kisebbségi sorsba való kerülés, a nyelvvizsga fenyegető réme azonban valósággal megbénítja. 1919—1921 között szinte semmit sem publikál, megáll a szótár anyagának gyűjtése és rendezése. Végképp nem találta a helyét, állandóan komor gondolatok foglalkoztatták. Ebből az elkeseredésből 1920-ban kötött házassága emelte ki, amikor szülőfalujában a református pap leányát, Magoss Erzsébetet feleségül vette. Ez számára bizonyos társa-

dalmi felemelkedést jelentett faluja szemében, és önmagának is belső megerősödést nyújtott. Egyetlen fiuk, Csúry István (1921—1981), a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának főigazgatójaként hunyt el.

1921-től újra munkához lát, és nemcsak nagyszámú óráit látja el hihetetlen lelkesedéssel és pontossággal, hanem sok kisebb-nagyobb cikket, tanulmányt publikál a nyelvtudomány, az irodalom, a néprajz területéről, hiszen a nagy terhet jelentő kisebbségi élet a királyi Romániában megkövetelte, hogy minden írástudó ember ne csak a maga szakterületén dolgozzék. 1924-ben egy *Vőfélykönyvet*

adott ki, melyben a kalotaszegi, a székelyföldi, tiszaháti és a szamosháti lakodalom menetét és verseit ismerteti, úgy, hogy azt a lakodal-
makban fel tudják használni (*Magyar lakodalom. A „Magyar Nép” Könyvtára. Kolozsvár*). A csángók között végzett kutatásának eredménye nemcsak nyelvtudományi jellegű, hanem sok néprajzi adatot is megörökít. Ezeket egy külön füzetben adja ki (*Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Kolozsvár, 1930.*). Még ennél is nagyobb hatásúak a különböző tartalmú könyvismertetései, melyekkel fontos kiadványokra hívta fel a figyelmet, és így a magyar könyv terjesztését

Erdélyben elősegítette. Csak 1924-ben 11 recenziót adott közre az Erdélyi Irodalmi Szemlében és a Pásztortűzben. A könyvek egy része Magyarországon vagy külföldön jelent meg, és bemutatásukkal fel kívánta hívni rájuk a figyelmet, hogy az erdélyi tudósok, írók, az átlag értelmiségi olvasók ne szigetelődjenek el az európai műveltség áramlatától.

Gimnáziumi tanársága mellett vállalta a kollégium könyvtárának gondozását is, és itt szövődött barátsága Brüll Emanuellel (1884—1951), aki elsősorban irodalomtörténész, könyvtáros volt, és nyelvművelőként szolgálta az erdélyi magyar nép műveltségét,

miközben magyart és németet tanított a Református Gimnáziumban. Ez az idő az, amikor Csűry a könyvtár viszonylagos védettségébe húzódik vissza. Ott dolgozik, és sokszor késő éjszaka, éjfél után is világos az ablaka, mely mögött tanulmányait írja, egyre gyarapodó céduláit, feljegyzéseit rendezi. Ebben az időben köt tanítványi barátságot Szabó T. Attilával, az erdélyi magyarság kimagasló nyelvtudósával, aki így ír Csűry életének e korszakáról: „Csűry munkássága élő cáfolata annak a téves felfogásnak, amely a középiskolai tanárt képtelennek tartja tudományos munka folytatására. Az ő anyaggyűjtése, tudo-

mányos munkássága, adatanyagának felkutatása középiskolai tanárságának idejére esik. E munkát nemcsak a tanítás miatti helyhez kötöttsége és a tanítással való elfoglaltsága, hanem előbb a világháború, majd a rá következő évek sok-sok nehézsége, zaklatása nehezítette meg. De Csúry akaratereje, céltudata győzött . . .”

Kiterjedt munkáját még kolozsvári tanársága idején több oldalról elismerték. Így tagjai közé választotta az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság, Budapesten a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai közé iktatta és elnyerte a Sámuel Kölbért-díjat, majd a Szily-jutalmat.

A Magyar Tudományos Akadémia 1927-ben nyelvjárás kutatása és történeti bűvárlatai elismeréseként levelező taggá választotta. Rá három évre a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanári habilitációt nyert a népryelvkutatás témakörében. Ebben az időben már úgy ismerték, mint a magyar nyelvjárás kutatás legkitűnőbb szakemberét.

Ekkor kapott meghívást a debreceni tudományegyetem magyar és finnugor tanszékének vezetésére, mely Pápay József (1873—1931) jeles finnugor tudós halálával megüresedett. Csúry sokáig gondolkozott az ajánlat elfogadásán, mert abban az időben azokat, akik Er-

délyt és az ottani magyarságot nehéz helyzetükben elhagyták, a közvélemény elítélte. Az ő esetében azonban más volt a helyzet, hiszen rá várt idekint nemcsak a saját gyűjteményének sajtó alá rendezése, hanem ennél lényegesen több: *a népryelv kutatás országos megszervezése*. Éppen ezért hosszabb ideig tartó tusakodás után mégis úgy döntött, hogy átveszi a debreceni tanszék vezetését. Ezt az Erdélyben maradó barátok, munkatársak és általában a közvélemény megértette, hiszen így az erdélyi magyar nyelvjárásgyűjtésnek is többet tudott segíteni. Ha nem is olyan gyakran, de azért továbbra is küldött cikkeket, ismertetéseket

az erdélyi magyar folyóiratoknak, a kapcsolatokat pedig tovább is nagy szeretettel ápolta.

Csúry Bálint nem könnyű feladatra vállalkozott, hiszen gimnáziumból egy csapásra egyetemre került, a kisebbségi elzártságból egy viszonylagos szabadságba, olyan körülmények közé, ahol a nemzetnek egy feltörekvő rétege az új műveltségét a népi kultúra felhasználásával, továbbfejlesztésével kívánta megvalósítani. Egy olyan közegbe, ahol ezen olyanok fáradtak, mint Bartók és Kodály, illetve más vonatkozásban Györffy István. Egyszerre sok feladatot kellett megoldania, de mindenekelőtt a tanszéket kellett meg-, illetve

átszerveznie úgy, hogy elődje, Pápay József finnugor irányzatából is minél több megmaradjon.

Pápay József a Zichy Jenő-féle expedíció tagjaként 1898—1899-ben egy évet töltött az északi osztjakoknál azzal a feltett szándékkal, hogy Reguly Antal megfejthetetlennek mondott szövegeit értelmezni fogja. Rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie, hiszen az osztjakok bizalmatlanok voltak vele szemben, mert a kizsákmányoló cári orosz államhatalmat vélték mögötte felfedezni. Mégis azzal érkezett haza, hogy megfejttette a Reguly-féle szövegek nagyobb részét. A részletekbe menő jelentésén kívül életében egyet-

len kötete jelent meg. Váratlan halála megakadályozta, hogy a szakadatlan munkával kiadásra előkészített „kb. 1200 lapra terjedő szövegét” maga kiadhassa. Pápay előadásaiban jelentős helyet foglalt el a finnugor nyelvtudomány, bár a szakdolgozatokból kitetszik, hogy elősegítette a nyelvjárási és nyelvtörténeti munkák szakdolgozatként történő vállalását is. Mindebből az következett, hogy Csűrynek finnugor irányú ismereteit ki kellett egészítenie, hiszen magát a finn nyelvet is elő kellett adnia.

A tanuláson kívül a finn nyelv elsajátítására legalkalmasabbnak látszott, ha hosszabb időt tölt az általa annyira szeretett Suomiban.

Összesen három nyáron tartózkodott ott, és hogy e tartózkodás milyen gyümölcsözőnek bizonyult, az egy Artturi Kannistöhoz intézett leveléből is kiderül: „A mi csángó kiadványunk eszembe juttatja azokat a gyönyörű napokat, melyeket Veled és veletek a felejtetetlen Karjalában töltöttem. Mindig emlékezni fogok ezekre a szép időkre azért is, mert finnországi tartózkodásom sohasem volt csupán kellemes időtöltés, hanem mindig egyszersmind munka is a finnugor nyelvtudomány céljaiért. Meg kell mondanom még azt is, hogy Finnországban minden barátomtól sokat tanultam, és mindig nagyon hasznos

benyomásokkal és ösztönzésekkel tértem haza.” Mindezek kétségtelenül bizonyítják, hogy finnugor nyelvészeti ismereteinek továbbfejlesztése milyen nagy feladatot jelentett számára, és ő ezt is, mint mindent, amihez hozzáfogott, nagyon komolyan vette.

Nagymértékben lefoglalta idejét előadásainak elkészítése. Általában heti 9 órát tartott, de időnként ez 11-re is emelkedett. Minden előadását féllíves lapokra leírta, és olyan lassan olvasva adta elő, hogy azt közönséges írással le lehetett jegyezni. Nem volt lebilincselő előadó, de logikusan felépített előadásait nagy érdeklődéssel hallgattuk. Kéziratát sokszorosításra

rendelkezésre bocsátotta, sőt a már legépelt kéziratot átnézte és javította. Sajnos a jegyzetekből jóformán semmi sem maradt fenn, akkor még nem tudtuk, hogy azok milyen értéket képviselnek.

A főkollégiumát — ami általában heti három órát jelentett — mindig reggel nyolckor kezdte, majd az órák után a hallgatóival történő foglalkozás és a hivatalos ügyek intézése következett, ezek befejezésével többnyire gyalog sétált haza, keresztül a Nagyerdő csücskén, hogy ezzel a mindennapos mozgásnak is eleget tegyen. A főkollégiumai: hangtan, alaktan, mondattan, jelentéstan, a magyar szókincs kérdéseiről szólottak,

lehetőleg úgy, hogy négy év alatt abból minden tanítványa mindent hallgatott és abból kollokválhatott. Csak aki maga is csinálta, tudja azt, hogy ennyi előadás elkészítése milyen rendkívül nagy feladat. Az előadásai sorában különös fontosságú, hogy *A népnyelvi gyűjtés módszere* című kollégiumára csak az 1935—1936-os tanév II. félévében került sor; majd a nagyhatású összefoglalását: *A népnyelvi búvárlat módszerét* is megjelentette. Ez az első olyan munka, mely képzett nyelvészeknek tudományos alapon ad útmutatást.

Magának a tanszéknek a szervezetét is ki kellett építenie. Elsőként Papp Istvánt (1901—1972),

aki abban az időben az egyik debreceni középiskolában tanított, kérte fel magántanárságra, aki ennek történetét négy évtizeddel később így mondta el: „Nem volt alkalmam arra, hogy közvetlen tanítványai sorába lépjek, de munkássága, életműve követendő példaként lebegett mindig előttem. Az akkori magyar nyelvészek sorában az ő tudományát, emberségét és magyarságát tartottam a legtöbbre. S úgy látszik, Csűry is nagy figyelemmel kísérte tudományos munkásságom fejlődését, kibontakozását. Maga üzenté, hogy magántanárként szívesen látna a debreceni egyetemen. E sürgetés eredményeként végül megjelentem

nála, s megállapodtunk a témakörben: »Nyelvemlékeink, különös tekintettel a magyar nyelv történetére és földrajzára.« Szóval: a magyar nyelvtudomány teljes egészében s a háttérben az általános nyelvészet problematikája.” Valóban, Papp István ezen a területen működött, tartott előadásokat és ezt igyekezett megvalósítani, amikor 1952-ben átvette az egykori Csűry-tanszék vezetését.

Csűry másik magántanára N. Bartha Károly (1888—1956) Kolozsvárt végezte az egyetemet, és innen ismerték is egymást. Elsősorban néprajzi, illetve nyelvjárási kérdésekkel foglalkozott, különösen a debreceni iparok, mesterségek

vizsgálata terén ért el jelentős sikereket, és ezek szókincsét (pl. fésűsmesterség, gubacsapás stb.) is összegyűjtötte. Ez a munkássága vezette el Csúryhoz, aki mellett elsősorban néprajzi jellegű előadásokat tartott.

A két tanársegéde Végh József és Bakó Elemér nemcsak a tanszék mindennapi munkájában, hanem a nyelvjáráskutatás irányításában is közreműködött, éppen úgy, mint a gyakornokok: Bartha Katalin, Ruzskay Endre, Szabó István, Nagy Jenő, Balassa Iván, Imre Samu, Kovács István és mások.

Csúry Bálint világosan látta, hogy azokat a széles körű feladatokat, melyek a nyelvjáráskutatás

területén jelentkeztek, egy egyetemi tanszék nem tudja megoldani. Ezért éveken keresztül mindent elkövetett, hogy erre a célra egy külön intézményt hozzon létre. Végre 1938-ban sikerült, és — igaz — szerény anyagi eszközökkel, de megalakult a *Magyar Népryelvkutató Intézet*. Ez különböző feladatokat kívánt ellátni: „... a rendszeres magyar népryelvkutatás állandóvá tétele s a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítása.” E vállalkozásról Bárczi Géza ezeket írja: „Csúry Bálint gondolt egy nagy magyar nyelvatlasz készítésére is, de — kétségtelenül helyesen — ehhez előbb szükségesnek vélte kísérletképpen,

tapasztalatok gyűjtésére, egy kisebb, regionális atlasz készítését 1937—38-ban Szamoshat és Bihar megye tájnyelvi térképeinek gyűjtését tervezte és indította meg.” A kérdőívben nemcsak szóföldrajzi jellegű kérdések, hanem hangtaniak, alaktaniak és mondattaniak is bekerültek. „A gyűjtés eredménye állítólag néhány füzet volt, ezek azonban elkallódtak, s így a végzett munkáról, annak minőségéről nem alkothatunk képet . . . Bárhogyan álljon is a dolog, Csűry egyéb elfoglaltsága miatt, de talán egyéb, nem világosan felderíthető okokból ez a vállalkozás elaludt.” Egy másik feladat Bihar megye földrajzi neveinek összegyűjtése, me-

lyet 1937 és 1938 nyarán már 8—8 egyetemi hallgató végzett, és a községek többségében be is fejeztek. A feldolgozás során úgy tervezték, hogy „az élő földrajzi neveket levéltári kutatások alapján egészítik ki”. Ebből azonban csupán néhány falu összegyűjtött helynévanyaga jelent meg.

A másik feladat, a határokon túl, illetve szórványokban élő magyarok nyelvének rendszeres kutatása, mely ekkor már a csángók között, a kalotaszegi és a szilágysági falvakban, továbbá Burgenlandban, Szlavóniában és az egykori Nyitra megyében egyaránt sikereket ért el, és ezek szakdolgozatok és doktori disszertációk formájában jelentkeztek.

Egy további munkával kapcsolatban leszögezi: „A harmadik feladatkörünk a debreceni eredeti cívisnyelv szókincsének szótári feldolgozása. Ezzel olyan célt tűzünk magunk elé, mely a magyar nyelvjárásbúvárlatban egészen új.” Mindezek a munkálatok már az 1930-as évek közepén megindultak, és 1938-tól a megalakult Népryelvkutató Intézet ezek számára lehetőséget biztosított, így azok kikerültek az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Szeminárium hatásköréből. Sikerült nemcsak új helyiségeket szerezni, de szerény, különálló költségvetést is biztosítani, melyre bizonyos külső, tehát nem egyetemi támogatások is befuthattak.

Csúry a nyelvatlasz-munkálatoknak rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított. Ezért kérdőívét Erdélybe is eljuttatta. Itt akkoriban még korlátozottabb lehetőségek között, az államhatalom gyanakvó közegci és nem utolsósorban pénzhány akadályozta a munkát. Mindezek ellenére nagy erőfeszítéssel eredmények is születtek. Éppen a Kolozsvár környéki nyelvatlaszon munkálkodók különösen 1940 után a maguk kutatási területén: Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyék egyes pontjain felhasználták, illetőleg másokkal is felhasználtatták — amint azt 1944-ben Szabó T. Attila megállapította. (*Huszonöt*

lap „Kolozsvár és vidéke Néprajzi Térképe”-ből. Szerk. Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1944.) Tudjuk azt, hogy a kérdőív segítségével gyűjtött anyag a mutatványon kívül sohasem került kiadásra, de az ebből származó ismeretek, tapasztalatok ott lappanganak az erdélyi — egyelőre meg nem jelent — többféle nyelvjárási térképekben, éppenúgy, mint a *Magyar Nyelvjárások Atlasza* munkálataiban is, többek között olyan formában, hogy a gyűjtést végző nyelvjáráskutatók közül három: Imre Samu, Végh József, Keresztes Kálmán Csúry-tanítványként kezdte nyelvtudományi pályafutását. Az sem lehet véletlen, hogy az első

nyelvjárási tájatlaszt a mai határainkon belül Végh József készítette el.

Csúry tudatában volt annak is, hogy a népnyelvkutatás igazi átörést és sikert csak akkor tud elérni, ha megfelelő orgánummal rendelkezik, melyben közölni lehet az elért eredményeket. Ezért 1939-ben megindította a *Magyar Népnyelv* című évkönyvet, melyben legjobb tanítványain kívül hazai és külföldi munkatársak tanulmányait kívánta közreadni. Két kötet jelent meg szerkesztésében, a harmadik már a róla szóló nekrológot is tartalmazta. Ezen a címen összesen hat kötet látott napvilágot, közvetlen utóda a *Magyar Nyelv-*

járások címen éppen a 25. kötetig jutott el.

A népnyelvkutatás olyan mértékben foglalkoztatta, hogy ennek érdekében a halk szavú, visszahúzódó tudós előadásokat tartott, vezetőket keresett fel, a rádió segítségét is igénybe vette, hogy mozgalmát az egész országra ki tudja terjeszteni. Igazolja ezt az a felterjesztése, amit 1937-ben az országos felsőoktatásügyi kongresszus elé terjesztett:

„Mindenki, akinek szívében fekszik a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye, fájdalommal látja, hogy a külföld magasszínvonalú, rendszeres népnyelvbúvárlata mellett mennyire hátramaradt a ma-

gyar népnyelv bűvárlata. Mindnyájan érezzük, hogy népnyelvi bűvárlatunknak rendszeressé, állandóvá tétele tovább már nem halasztható. Össze kell fognia tudományos társaságainknak, egyetemeinknek a magyar nyelv állandó, rendszeres bűvárlata, a magyar nyelvatlasz megteremtése ügyében. Tudományos társaságaink mindent megtettek és megtesznek e téren, amit erejük enged. De munkájuk csak akkor lehet eredményes, ha egyetemeink teljes erővel támogatják őket. Az egyetemek segítő munkája nélkül e fontos feladat megoldására gondolni sem lehet.

Miben áll az egyetemeknek e támogató munkája? Abban, hogy

e népnyelvi kutató munkára az egyetem képezzen ki nyelvjárás-búvárokat, s ezeket a kiképzett népnyelvi gyűjtőket és búvárokat tervszerűen foglalkoztassa.

Ezek alapján a következő javaslatokat terjesztem elő:

1. A magyar nyelvészeti tanszékek mellé megfelelő évi átalánnyal szerveztessék magyar nyelvjárás-kutató intézet, mely foglalkozzék a magyar népnyelvi gyűjtés, feldolgozás és a magyar nyelvatlasz munkáival.

2. A belföldi ösztöndíjak egy része minden évben arra fordíttassék, hogy a népnyelvi búvárlatra kiképzett és arra alkalmas abszolvált egyetemi hallgatók egy évig

meghatározott területen népnyelvi bűvárlatot végezzenek professzoruk ellenőrzésével.

3. A tanárvizsgálati követelmények közé ismét vétessék föl a magyar nyelvjárások rendszeres ismerete.”

Ez volt tehát az a kísérlet, amikor Csűry a nyelvjárás kutatás megszervezését országos szintre akarta emelni.

Ugyanakkor azt is érezte, hogy az egész népnyelvkutató mozgalmat az ún. népi mozgalomhoz kell kapcsolnia. Ezért a *Magyar Népnyelv* beköszöntő szavait így kezdte: „Napjainkban Európaszerte uralkodó tudományos mozgalom a népiségtudomány. Társadalom-

tudományi vonatkozásaiban nálunk is keltett ez a mozgalom bizonyos érdeklődést, de egyéb téren, értve ezt különösen a magyar népnyelv bűvárlatának rendszeressé tételére, sajnos, annál kevésbé.” Éppen ezért úgy érezte, hogy különböző tudományokkal, így elsősorban a néprajzzal kell kapcsolatot teremtenie, itt is főleg Györffy Istvánnal, akivel rövidesen jó barátságot kötött. Györffy nagyra becsülte Csúry munkáját, melyről 1939-ben ezt írta: „Egyetemeink közül csak a debreceni foglalkozik tájnyelvi gyűjtéssel, de ennek munkáját is megbénítja az anyagiak hiánya.” (*A néphagyomány és nemzeti művelődés*. 16.) A két professzor

megállapodott abban is, hogy 1939-ben a kiskunhalasi Táj- és Népkutató Táborban népnyelv-kutató csoportot is létrehoznak, melynek vezetésére Csúry két tanársegéde, Végh József és Bakó Elemér vállalkozott. Ez az együttműködés, igaz, megvalósult, de Györffynek ebben az évben bekövetkezett halála megszakította azt.

Hogy Csúry élete utolsó éveiben milyen közel került felfogásában, gondolkodásában Györffyhez, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az országban halála után az első megemlékezést a debreceni egyetem tartotta, melyen a központi előadást Csúry

mondta: „Györffy István és az új nemzetnevelés” címen. „Intézetünk ezzel az ünnepéllyel akart áldozni Györffy István emlékének. Azt tartottuk méltónak, ha munkával, a táj- és népkutatás problémarendszerének ismertetésével, a magyar népi műveltség és Györffy István új nemzetnevelési elveinek népszerűsítésével hódolunk a nagy halott emlékének” — írja egykorú jelentésében. A következő évben pedig Csúry elgondolásának megfelelően, de már halála után „Györffy István népnelvi szókincsgyűjtő versenyt” rendeztek, melyen tíz hallgató vett részt, és 10 340 szócédulát nyújtott be. Ezek nagyobb része nemcsak nyelvjárási, de nép-

rajzi szempontból is komoly értéket képviselt.

Debreceni nyolc évének második felében Csűry már sokszor betegeskedett, nemcsak magas vérnyomással, hanem erős fájdalmakkal is küszködött, de mindezt tanítványai, sőt családja előtt is igyekezett eltitkolni, és munkáját úgy végezte, mintha teljesen egészséges lenne. Éppen befejezte Gombocz mondattanának kéziratát, és Pestre akart utazni, hogy azt kiadásra átadja, amikor ebben agyvérzése megakadályozta. Két hétig élet és halál között lebegett, végül is a betegség győzött, és 1941. február 13-án, éppen ötvenötödik születésnapján, Bálint napján meghalt.

Halálát a debreceni és általában a magyar nyelvjáráskutatás nagyon megsínylette. A rövidesen bekövetkezett háborús események a munka folytatását alig tették lehetővé. Az 1950-ben újra meginduló nyelvjáráskutatás, ha fel is használta Csúry munkáit, tapasztalatait, de természetesen más célokat is tűzött maga elé.

A TÁJSZÓTÁRAK

A tájszavak gyűjtése nálunk is viszonylag korán megindult, annyira, hogy Vörösmarty Mihály *Magyar Tájszótár* címen 1838-ban szótárat szerkeszthetett, és azt a Magyar Tudós Társaság ki is adta. A század második felében, különösen a Magyar Nyelvőr 1872-ben történt megindulása után, a tájszavak mennyisége felhalmozódott, de a gyűjtés csak olyan szavakra terjedt ki, melyeket a köznyelv, illetve az irodalmi nyelv nem használt, és a melyek kisebb vagy nagyobb területen előfordulva egy-egy nyelvjárásra jellemzőek lehettek.

Csúry Bálint *Szamosháti Szótár*-ában egészen más, sokkal nehezebb utat választott, melyet így fogalmaz meg: „A szótár anyagának gyűjtésében ez volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen. Eddigi népnyelvi szógyűjtéseink inkább szoros értelemben vett tájszótárgyűjtemények voltak. A *közszó és tájszó* éles megkülönböztetésével csupán egy teljes magyar szótár kiegészítői kívántak lenni. Az illető terület nyelvét nem önálló nyelvi egységként vizsgálták. E miatt nem is adhattak valódi képet a tanulmányozott nyelvterület teljes szó- és képzetkincséről. Ez az oka annak, hogy

a magyar nép szó- és képzetkincséről mai napig sincs igaz képünk. Nem szakembereknek pedig sokszor egészen ferde fogalmuk van a népi szókincsről.” Csűry tehát nemcsak a Szamoshát tájszavait gyűjtötte össze, hanem a magyar közbeszéd azon szavait, melyeket e területen ismertek. Egy nyelvjárás teljes szókincsének rögzítése lehet cél, de annak megvalósítása nagyon sok nehézségbe ütközik.

Ez az elképzelés, amint azt Csűry maga is többször megírta és hangoztatta, Gombocz Zoltántól származik, aki ezt 1908-ban a Nyelvtudományi Társaság választmányi ülésén így fogalmazta meg: „... a gyűjtők csak azokat a szavakat

írták össze, a melyek a köznyelv vagy irodalmi nyelv szókészletéből hiányzanak, holott hangtörténeti és nyelvtörténeti szempontból is éppen azok a szavak volnának a legfontosabbak, amelyek a köznyelvben is megvannak, tehát a közmagyar szókincshez tartoznak. Másrészt annak a megállapítása, hogy mely közmagyar szavak nincsenek meg ebben v. amabban a nyelvjárásban, fényt vethet nemcsak a magyar köznyelv megalakulására, hanem (jövevényszavaknál) esetleg az átvétel helyére és irányára is.” Egyelőre csak két szótár megírását javasolta: egy székelyét és egyet a nyugati nyelvjárásterületről.   Érdekességként

megemlítem, hogy Csűry Bálintot Zolnai Gyula javaslatára éppen akkor vették fel a Nyelvtudományi Társaság tagjai sorába, amikor Gombocz, a társaság titkára, elképzeléseit kifejtette.

Ebben az időben már Csűry a társaság rendszeres gyűjtői között szerepel, sőt a Magyar Nyelvben meg is fogalmazza a gyűjtéssel és feldolgozással kapcsolatos észrevételeit, melyen kétségtelenül érződik Gombocz felfogásának hatása: „... dolgozza fel a tanulmányozó a gyűjtemény legapróbb mondatát, legutolsó szavát is. Rakjon el minden sajátját a maga fiókjába. Úgy járjon el, mint a statisztikus. Az illető saját-

ságra található összes példákat gyűjtse össze s írja együvé. Ne azt tartsa feladatának, hogy minden sajtásra csak egy példát említsen, hanem ahányat gyűjtött. (Természetesen, a hol kell és: ha tudja, magyarázza is meg a jelenségeket.) Ezzel az eljárással a nyelvjárastanulmányozó egy magasabb czélt is szolgál: egy nagy, egyetemes magyar nyelvtan eszméjét.”

A társaság csupán két szótár készítését tudta évi 400 koronával támogatni, ezért 1913 végén teszic csak fel Csúry Bálintnak a kérdést, hogy hajlandó-e elkészíteni a Szinyérváraljai tájszótárt. A következő év elején igenlő válaszára a megbízást és a támoga-

tást egyaránt megkapta. Ettől kezdve évenként küldi a jelentést a társaságnak az ekkor már *Szatmár megyei Tájszótár*nak elnevezett munkájáról.

A szótár létrejöttéről 1933-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén, illetve a Magyar Nyelvben, majd 1935-ben a *Szamosháti Szótár* bevezetőjében számol be. Itt mondja el, hogy munkájának alapanyaga szülőfalujából, Egriből származik, és sohasem hagyatkozott saját nyelvérzékére, hanem mindent hallomásból jegyzett le. Arra törekedett, hogy a szavak természetes környezetükben, mondatban forduljanak elő. A Szamoshát Szinyérváraljától Má-

tészalkáig a Szamos két partján elterülő falvakat foglalja magába, melyeknek nyelvjárása nagyjából egységes. A nem Egriből származó adatokat a lelőhely zárójelben történő megemlítésével jelöli. A gyűjtést tárgykörönként végezte, mert így nemcsak a teljességet tudta legkönnyebben ellenőrizni, hanem azt is, hogy mely közszavakat nem ismerik vagy nem használják a Szamosháton. Egy-egy tárgykört különböző korú adatközlőktől kérdezett végig, hogy a nyelvfejlődés irányát nyomon lehessen kísérni, és ezt jelölte is.

A szótár legnagyobb értékei közé számítjuk, hogy a terület szókincsének összegyűjtésében vi-

szonylagos teljességre törekedett. Papp István ezt így fogalmazta meg ismertetésében: „Csűry azonban »teljes« szótár megvalósítására törekedett abból a szempontból is, hogy a szamosháti nyelvjárásnak teljes szó- és képzetkincsét igyekezett megragadni és élénk állítani. Eddig a nyelvjárásnak még a tudományos felfogásban sem volt önálló értéke: csak azok a nyelvjárási sajátosságok keltették fel a kutatók érdeklődését, amelyek valamiben eltértek a köznyelvi sajátosságoktól. Ha voltak egyes vidékekről tájszógyűjteményeink, csak az ún. »tájszavak« foglaltak bennük helyet. Sohasem vették vizsgálat alá a nyelvjárást, hanem a köznyelvhez

viszonyítva, s így annak mértékét, hogy mi érdemes a megfigyelésre, nem magából a tanulmányozott nyelvjárásból, hanem kívülről vették. Csűry nálunk az első, aki rámutat arra, hogy minden egyes nyelvjárást és általában a népnyelvet tisztán önmagában is érdemes, illetőleg csak így érdemes tanulmányozni . . .” Ez azonban rengeteg időt és energiát kíván a kutatótól, és Csűry esetében a gyűjtés megkezdésétől a szótár megjelenéséig három évtized telt el kemény munkában, pedig számára kétségtelenül nagy segítséget jelentett, hogy anyanyelvjárásának szókincsét tömörítette szótárrá. Ilyen hatalmas munkára, még ha a beszéd-

rögzítés különböző módjai ma már általánosan elterjedtek, mégsem igen vállalkoznak. Az ilyen szótár elkészítése — ha egyáltalán vállalkoznék rá valaki — még korunkban is legalább negyed századot venne igénybe.

A *Szamosháti Szótár* abban is újat hozott, hogy egy jól átgondolt fonetikus írással rögzítette a népnyelvi anyagot, és ezt következetesen érvényesítette. Ezzel egy olyan jelölési módszernek vetette meg alapját, mely tanítványai körében általánosan használt, de több áttételen keresztül még a mai nyelvjárást rögzítő fonetikus írásnak is alapját képezi, csupán a mellékjelek száma növekedett.

A szótár nemcsak szókiincsbeli, hanem jelentős néprajzi anyagot is tartalmaz. Az egyes munkaeszközöket rajzok mutatják be, használatukról pedig részletes szóbeli leírást kapunk. Hasonlóképpen jár el a szokások, a hiedelmek, babonák területén. Éppen ezért érdemes lenne egyszer néprajzi szempontból is értékelni ezt a munkát, nem is beszélve arról, hogy kisebb kiegészítésekkel, új gyűjtések segítségével meg lehetne írni egy néprajzi tájmonográfiát a Szamoshátról.

A teljességre törekvő nyelvjárási szótár rendelkezik mindazokkal a tanulságokkal, melyeket a tájszógyűjteményekből, tájszótárakból ki lehet elemezni, de ennél

sokkal több. Ezek közül néhányat maga Csűry is megemlít.

A népnyelv olyan régiségeket is megőrzött szókincsében, melyek a köz-, majd irodalmi nyelvben már a középkorban kivesztek. Így a moldvai csángók a szláv eredetű kovács szavunk helyett a *vasverőt* használták, és a kalapács helyett is a régi magyarban kialakult *verőt* mondták. Egyes erdélyi és keleti magyar nyelvjárásokban a régebbi *egyház*, *szentegyház* jelenti a templomot. Csűry még sok megmaradt régiséget talált a rokonsági terminológiában. Így a németből átvett sógor régi magyar neve *rér*, mely a moldvai csángók között használatos volt. Ennek női változata az

ángy, melyet sógornő jelentéssel számos nyelvjárásban megtalálható. A Szamosháton *kőldb* az oszlop neve, melyet a XIV—XV. századtól kezdve ki lehet mutatni.

Sok nyelvjárásban lehet találni hangtani, alaktani és mondattani régiségeket. A régi magyar képzőkre és ragokra a nyelvjárásokban számos emlék maradt fenn. „Az *-l* műveltető képző egyszerű alakjában ma már csak a népnyelvi *vásol*, *sürgöl*, *szorgol* szavakban él. A *-d* kicsinyítő képzőnek az Árpád-korban rendkívül nagy divatja volt. Ma csak egyes szavakban él (*apród*, *gyöngéd*, *könnyed*), a moldvai csángóban ma is élő képző, mellyel személynevekből is képez-

nek deminutívumokat: *Józsíd, Ró-
zid, Marid; törped, kinyid, kicsid*
stb. A *-nott, -nól, -ni* ősi határozó-
ragok meg éppen csak a népnyelv-
ben maradtak meg: a palócoknál
és egyes székely nyelvjárásokban.
A *-ra, -re* eredetibb *-rá* alakjában
van meg a moldvai csángó és az
erdélyi népnyelv egyes határozó
alakjaiban: *szombatrá, vasárnaprá,
husvétrá, Vásárheiré*” — írja *A Nép-
nyelvi búvárlat módszere* című út-
mutatójában. Mindezzel azt kíván-
ta igazolni, hogy bár az egyes
nyelvjárások viszonylag önálló
egységet képeznek, de tanulmá-
nyozásuknak hasznát veheti többek
között a nyelvtörténet is. Előadá-
saiban sokszor hangoztatta, hogy

a nyelvjárásoknak megvan a maguk sajátos fejlődési menete, de általában sokkal több archaikumot megőriztek, mint a köznyelv.

A *Szamosháti Szótár* számos újdonsággal szolgált a köz- és irodalmi nyelvben használatos szavakkal kapcsolatban is. Ezzel, mint azt Csúry mindig hangsúlyozta, nemcsak ezek és a népnyelv kapcsolataira világítanak rá, hanem a fejlődésének útját is megjelölik. Szótárában a Szamosháton élő és használatos szavak legfontosabb jelentéseit meg lehet találni. Ezek egyike-másika alapvetően eltér a köznyelvitől, ezek a jelentésbeli tájszavak, amint azt Szinnyey elnevezte. A *kitartás* 'önérvet, büsz-

keség' jelentéssel ismert a Szamos-háton, ennek megfelelően a *kitartó* 'büszke, önérzetes'; a *kíváncsi* jellegzetes helyi jelentése 'sóvárgó, nyalánk, étel után vágyó', és ha valaki *kíváncsiskodik*, az annyit jelent: 'mások étkezésekor torkoskodni, falatozni vágyik'. A *hátrál* 'hátráltat', vagyis valakit akadályoz, akárcsak a régi nyelvben. Az *eláll* egyik jelentése 'elfárad', és még lehetne sorolni a köznyelvi szavak tájnyelvi jelentését. Máskor az ilyen jelentések művelődéstörténeti háttérről tanúskodnak. Így a *kő* 'a mérleg súlya' Egriben, utalva annak egyik korábbi használatára.

A *Szótár* lehetőséget nyújt arra is, hogy a nyelvújításnak a nyelv-

járások szókincsére gyakorolt hatását megvizsgáljuk. Már sok új szó leszivárgott a népnyelvbe, így a pandúr és zsandár helyett általánosan elterjedt a *csendőr*, a nótáriust is általánosan *jegyzőnek* mondták. A sok közül többek között a következők megtalálhatók a szamosháti nyelvjárásban: *gőzmalom, cséplőgép, vasút, takarékbank, váltó, kamat, követel, beperel, nyugta, szerződés, hitel, ügyvéd, kötelezvény, fénykép, telefon, könyv, tálca* stb. De akadnak olyan nyelvújítási szavak, melyek a köznyelvből kivesztek, de a Szamosháton a gyűjtés idején még használták őket: az állomás épületének *indóház* neve, a lófuttatás a lóverseny helyett, a *követválasztás*

helyettesítette a képviselő-választást stb.

Az idegen szavak lassú kiszorítását még saját életében megfigyelhette Csűry. Szatmáron a rendőrt *konstábernek* mondták a századforduló idején; nagyapja *protokolumot* használt a jegyzőkönyv helyett, a magtárt *grannáriomnak*, a telket *sessiónak* hívták, az *indzsellér* mérte a földeket. A kórház neve, az *ispotáj* már kezdett háttérbe szorulni, de a *patika*, *patikáros* sokáig megmaradt; az emeletes ház *kontignációs ház* neve még a két háború között is előfordult. A *komótos* 'kényelmes', a *lénia* 'vonalzó' szavak használatát az 1920-as években is feljegyezték.

A *Szótár* pontosságával, megbízhatóságával és nem utolsósorban példamondatain keresztül alkalmas arra, hogy a szamosháti nyelvjárás hangtanáról, alaktanáról és mondattanáról bizonyos tájékozódást lehessen szerezni, mint ahogy Csűrynek is szándékában állott ezek feldolgozása. Kétségtelen, hogy a *Szamosháti Szótár* eddig még utol nem ért példakép marad, melyet megközelíthettek ugyan, de túl nem szárnyalt senki.

Nem próbálkozom a *Szótár* különböző vonásainak további felvázolásával, de idézem Papp István szavait, aki költőien mondja el annak legjobb tulajdonságait:

„Csűry Bálint *Szamosháti Szótára*

szinte meghazudtolja a száraz szótár nevet. Az élet árad felénk belőle a maga teljességében és frissességében. Legelső élettapasztalataink, gyerekségünk rég elfeledett benyomásai, az annyira otthonos környezet képe éled fel lelkünkben, ha lapozgatunk e szótárban. A rideg címszavak mögött az eleven élet zajlik, a legvalóságosabb életforma bontakozik: a nép élete. Benne van a népnek egész világa a lakóháztól a tágas mezőig; látjuk komoly foglalkozásban, szórakoztató időtöltésben; fölvilan sok-sok vágya és reménysége; előtündököl erkölcsi magatartása, életbölcssége és szépségeszménye." Ennél többet és szebbet

aligha lehet mondani egy tudományos munkáról, mely valóban Csűry Bálint életművének csúcsa.

Csűry a *Szamosháti Szótár* megalkotásáért 1940-ben megkapta a Magyar Tudományos Akadémia akkori második legnagyobb kitüntetését, a Marczibányi-díjat.

A *Szamosháti Szótár* közvetlenül és közvetve hatást gyakorolt a teljességre törekvő tájszótár-irodalomra. Az *Ormánysági Szótár* (Bp., 1952.) szóanyagának nagyobb részét Kiss Géza kákicsi református lelkész gyűjtötte össze, akit Csűry-hez baráti szálak fűztek, annyira, hogy közvetlen útmutatásokat is küldött leveleiben számára: „A kákicsi gyűjtést folytasd, hogy

létrejöessen a kákicsi népnyelvi szótár. A Szamosháti Szótár II. kötetét annak idején elvittem Hozzád ajándéku. Azt vedd min-tául." Csúry halála után hat évvel Kiss Géza is meghalt. A munka elvégzése a kákicsi születésű, ezt a nyelvjárást beszélő Keresztes Kál-mánra maradt, aki ugyancsak Csúry-tanítvány volt, és az Or-mánysági Szótár előszavában eze-ket írta: „Megkönnyítette mun-kámat végül az is, hogy a regionális tájszótár-irodalmunknak egy példa-mutató műve, Csúry Bálint Sza-mosháti Szótára állott rendelkezé-semre, és segített több tekintetben az anyagelrendezés szempontjainak kialakításában. Annál is inkább

figyelembe vehettem Csűry Bálint szerkesztési elgondolását, mert Kiss Géza is reá hivatkozik, mint aki munkájának problémáiban tanácsaival mellette állott.”

Bálint Sándor *Szegedi Szótára* (Bp., 1957.) ugyancsak Csűry szótárát követi sok vonatkozásban, de jól ismeri Wichmann szótárát, valamint az *Ormányságit* is. „Mindhárom kiváló munka értékét hangsúlyozva és módszertani tanulságait már itt hálásan elismerve csak arra szeretnék rámutatni, hogy szerkesztőinek helyzete könnyebb volt az enyémnél, mert viszonylag egységes nyelvet mutattak be, szemben a szegedivel, mely foglalkozási ágak szerint rendkívül ta-

golt.” Bálint Sándor szótára jelentős történeti anyagával, a városi műveltség enciklopédikus feldolgozásával valami olyan szótári műfajt képvisel, amilyent Csűry a *Debreceni Civis Szótár*ban akart megvalósítani. A kapcsolat jól meglátszik Penavin Olga *Szlavóniai (kórógyi) Szótárán*, annál is inkább, mert a szerző Debrecenben végzett, és a teljes szókincs összegyűjtését tekintette céljának, mert csak így lehet az illető tájnyelv szókészletére, meglevő, illetve meg nem levő fogalmaira fényt deríteni. Így derül ki, milyen formában, alakváltozatban élnek a közsavak, melyek hiányoznak, a gazdasági társadalmi változások kifejezésére

milyen új szavak jelentkeznek, melyek a saját tájszavak, akár jelentésben, akár alakban, melyeket nem szótároztak még, melyekhez fűződik néprajzi vagy egyéb érdekesség.”

Mindezek a szótárak belső szerkezetükben, de főleg abban, hogy a teljes szókincs összegyűjtésére törekedtek, elsősorban Csúry módszerét — helyenként továbbfejlesztve — követték. Ezzel szemben napjainkban mintha inkább a tájszógyűjtemények közreadása válnék általánosabbá, gondolok itt többek között Imre Samu, Kiss Jenő, Markó Imre Lehel és mások munkáira. Ennek egyszerűen gyakorlati okai vannak. Elsősorban a

tájszavakat kell megmenteni, mert eltűnésük az utóbbi évtizedekben felgyorsult, másrészt két-három évtizedet egyre kevesebben tudnak egy szótár elkészítésére életükből áldozni.

Csúry Bálint különösen érdeklődött a csángó nyelvjárások iránt, annyira, hogy az 1928—1931. években három nyáron át bejárta a moldvai csángó falvakat, és megállapította, hogy legalább négy nyelvjárást kell közöttük megkülönböztetni. A szamosháti nyelvjáráson kívül elsősorban a csángó nyelvjárásokat ismerte, és ezt jól bizonyítják ezzel kapcsolatos közlései, tanulmányai. Debrecenben 1934 nyarán Kannisto azzal az

ajánlattel kereste fel, hogy Wichmann északi és hétfalusi gyűjtését közösen adják közre.

Yrjö Wichmann (1868—1932) a finnugor nyelvtudomány kiemelkedő egyénisége, aki több finnugor nép között végzett rendszeres gyűjtést, és erre sok esetben magyar származású felesége, Herrmann Júlia is elkísérte. 1906—1907-ben gyűjtött az északi- és a hétfalusi csángók között. Felesége e gyűjtőút eredményéből három cikket is közölt az *Ethnographia* hasábjain. A gyűjtőútjuk csaknem hét hónapra terjedt, melynek nagyobb részét az északi csángók között töltötték. Szabófalván elsősorban házigazdáját kérdezte ki Szinnyei

Magyar Tájszótára, Ballagi *A magyar nyelv teljes szótára* és Ghetie *Dictionar maghiar—roman* segítségével. Így összesen 4680 szót és példamondatot rögzített. Az alaktani gyűjtést Simonyi *Tüzetes magyar nyelvtana* segítségével végezte. Ezenkívül néhány népdalt, 179 közmondást, felesége pedig népszokásokat jegyzett fel. A hétfalusi csángóknál Csernátfaluból és Hoszszúfaluból származnak adatai és természetesen nyelvmesterei. Itt 2600 cédulára írta le gyűjtésének eredményeit.

A nagy tudós munkájának alapanyagát nem eléggé rendezett formában hagyta hátra, úgyhogy Kannistónak és Csúrynek három

nyáron át kellett vele dolgoznia — az együttes munkára csak nyaranta volt idejük. Artur Kannisto (1874—1943) az 1930-as években a Finnugor Társaság elnöke, és így lehetővé tette Wichmann csángó hagyatékának feldolgozását és kiadását. A munkát nehezítette, hogy Wichmann feljegyzései finnugor fonetikus írással készültek, melyben a gyűjtés hevében keletkezett következetlenségeket is fel lehetett fedezni. Az 1936-ban Helsinkiben megjelent szótár, nyelvtan és szövegközlések címe: *Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV. Irjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst Gra-*

matikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von Bálint Csúry und Artturi Kannisto.

„Wichmann északi-csángó gyűjteménye egy-két következetlensége ellenére is nagy nyeresége nyelvjárási irodalmunknak — állapítja meg Csúry. Nem szoros értelemben vett tájszógyűjtemény, hanem az egész szókincsre kiterjedő rendszeres szókincstanulmány, mely az északi-csángó nyelvjárást mint önálló nyelvi egységet vizsgálja. E szótár mostanában már a második [ez utalás az éppen megjelent *Szamosháti Szótárra* B. I.] ilyen célú és ilyen módszerű nyelvjárástanulmányunk. Az ilyen irányú

szókincstanulmányoktól nyelv-
tudományunk újabb fellendülését
és megtermékenyítését várjuk.
Wichmann szótára az északi-csán-
gó nyelvjárásnak valóságos kincses-
bányája és legfőbb forrásműve.
Belőle világos, rendszeres és igen
tanulságos képet alkothatunk erről
a törzsmagyarságtól oly rég el-
szakadt, külön fejlődött ősi nyelv-
járásunkról. Ha földolgozás alatt
álló Wichmannéhoz hasonló célú
és módszerű déli-csángó szótáram
elkészül, azt hiszem, tisztán fog
előttünk állni e két ősi magyar
nyelvjárásnak egymáshoz való vi-
szonya is.”

A szótár anyagának értékelésekor
különösen nagyra becsüli, hogy

Wichmann a nyelvi és a néprajzi kérdéseket nem választotta el egymástól, már csak a felesége munkálkodása révén is figyelmet szentelt a szellemi és tárgyi néprajz jelenségeinek egyaránt. Mindig adott példamondatokat, melyek a szavak mondatban történő elhelyezésén kívül a pontos értelmezést is segítették. Igaz, hogy elsősorban kérdező módszerrel dolgozott, de ezt sok esetben kiegészítette passzív megfigyeléssel is.

Csűry három nyári gyűjtésének eredményeként összeállította a *Déli-csángó Szótárt*, melyről úgy tudtuk, hogy lényegében elkészült, csak az utolsó simítások maradtak hátra a nyomdába adásig, de sajnos már

erre sem maradt ideje. A kézirat pedig a háborús események következtében éppen úgy megsemmisült, mint Csűry más kéziratai, jegyzetei, sőt igen értékes könyvtárának nagyobb része is.

Csűry szoros kapcsolatot létesített a finn és észti nyelvtudományal, azért vállalta Wichmann hagyatékának rendezését is. „Wichmann északi-csángó szótára — írja Csűry — tudományos értékén kívül nekünk, magyaroknak még egy más szempontból is becses. Jelképe e könyv a finn és magyar nyelvtudomány testvéri együttműködésének. Ez a testvéri együttműködés rendkívül termékenyítő és serkentő tényező volt a finnugor

összehasonlító nyelv tudomány
múltjában és jelenében. Ennek az
együttműködésnek nemes hagyományából
kelt életre Wichmann csángó szótára.”

A szoros kapcsolat a finn és az
észti kutatókkal kifejezésre jutott
abban is, hogy Csúryt a Finnugor
Társaság és az Észti Tudományos
Akadémia tagjai közé választotta.

MUNKÁSSÁGÁNAK ÁTTEKINTÉSE

Csúry Bálint munkásságának döntő többsége a magyar nyelvtudományhoz, azon belül is jórészt a dialektológiához kapcsolódik. Nemcsak a nyelvi tények, hanem a nyelv alakulásának története és az erről szóló munkálatok is nagymértékben érdekelték egész életében. Így első munkájában a nyelvújítás kérdéséhez fordul, amikor *Teleki József gróf mint nyelvész* című tanulmányát először a Magyar Nyelvőrben, majd a Nyelvészeti Füzetekben (55. sz.) 1909-ben közreadta. Teleki József (1790—

1855) a Magyar Nemzeti Múzeum pályázatára két munkát is beküldött. Az egyikben a magyar nyelv tökéletesítéséről ír új szavak és szólások segítségével, a másikban „egy tökéletes magyar szótár”-ról értekezik. Csúry érzékeli, hogy Teleki munkájából korának, az 1810-es évek második felének felfogása csendül ki: „nyelvében él a nemzet”. A nyelvnek olyan erőt tulajdonítottak, mely képes az egész nemzetet megmenteni. Éppen ezért ápolása nemzeti kötelesség. Telekit a nyelvtudomány addig alig ismerte, mert későbbi munkássága során főleg mint történészt, a Hunyadiak-korának kitűnő kutatóját tartották számon.

A szótárak kérdését vizsgálva Csűry úgy látja, hogy Teleki sok olyan elgondolását papírra vetette, melyet a századforduló táján a Nagy Szótár tervének újra való felelevenítésekor fel lehet használni. „Ha van is benne néhány ma már szükségtelen, vagy inkább tárgytalanná lett kívánalom, ez csak azt bizonyítja, amit Teleki nem fejezett ugyan ki, de a kívánalmak kijelentésével csak megerősített: hogy az ilyen művek nemcsak nemzetek, hanem korok szerint is különböznek.”

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány története is érdekelte, és ehhez a témához többször is visszatért. Írt többek között Huszti

András nyelvhasználatáról, aki már az 1730-as évek közepe táján a vogulokat a magyarok közeli rokonának tartja (MNY. 18 : 100—102). Adatokat közöl Otrókoci Fóris Ferenc nyelvhasználati kísérletéről, illetve Torkos József magyar—vogul összevetéséről (MNY. 21 : 192—194.). Közreadja Gyarmathy Sámuel egy ismeretlen levelét Göttingából (MNY. 25 : 258.). Pápay Józsefről tartott emlékbeszéde (Debrecen, 1935.) nemcsak a nagy osztják kutató működését tekinti át, hanem a finnugor kutatások történetének számos kérdésére is rávilágít. Ezeket és néhány más közlését a mai kutatástörténet is számon tartja.

A doktori értekezése, *Az ige* 1910-ben jelent meg a Nyelvészeti Füzetek 63. számaként. Mondattani alapon keresi nagy mennyiségű adat segítségével az ige eredetét, melyről megállapítja, hogy tulajdonképpen metafora. A megelőző felfogások felsorolását a görög szerzőkkel kezdi, majd átvált a magyarokra, és Sylvester Jánostól kezdve mindenkit megszólaltat, aki csak említette a kérdést. Ezek után a filozófusok következnek, akik közül láthatóan Kant és Wundt gyakorolta rá a legnagyobb hatást. A dolgozatot azonban ma már aligha tekinthetjük többnek, mint egy kitűnő elme gyakorlatának, éppen úgy, mint a már említ-

tett *A nyelvtudomány ismeretelméleti alapvetését*, mely 1913-ban látott napvilágot.

Mindenesetre a későbbiekben, feltehetően Gombocz Zoltán hatására, szakított a nyelvfilozófiai problémákkal, és ugyancsak neki tulajdonítható, hogy életének egy korszakában a jelentéstan kérdései foglalkoztatták. Már 1918-ban Szily Kálmán emlékének ajánlva ír egy kisebb cikket a jelentéstanról, de akadémiai székfoglaló előadását is e témakörből választja: *Érintkezésen alapuló névátvitel* (Bp., 1929.), mert úgy érezte, hogy a Magyar Tudományos Akadémián egy inkább elméleti jellegű tanulmánnyal illendő bemutatkoznia. Itt Gom-

bocz Zoltánnak 1926-ban megjelent *Jelentésanára* hivatkozik, mert „E munka óta van tisztább fogalmunk a szavak jelentésének értelméről is”. Hangsúlyozza, hogy Wundt, aki a képzettársítás kérdéseiről írt, nem tért ki „az egymás utáni érintkezésen alapuló jelentésváltozás”-ra. Adattárát a népnyelvből, az irodalmi nyelvből éppen úgy merítette, mint a nyelvemlékekből. Az egyidejű és az egymás utáni érintkezésen alapuló névátvitelt egyaránt tárgyalja, és tanulmánya végén ezt írja: „... azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy az érintkezésen alapuló névátvitel a nyelv teremtő tényezői közt nem kicsinylendő helyet fog-

lal el. Ha esztétikai jelentőségében nem is versenyezhet az asszimilációs és komplikációs névátvitellel, azért a stílusművészet eszközei közt is megvan a maga helye és szerepköre.”

Dialektológiai feldolgozó munkásságának nagyobb része földrajzilag két területhez kapcsolódik. Az egyik Szamoshát és környéke, a másik a moldvai csángók települései. Természetesen az előbbi lényegesen nagyobb mennyiséget foglal el publikációiban, és ez nem is csoda, hiszen élete nagyobb részét az azzal való foglalkozás töltötte ki. Egymás mellé téve a közreadott dolgozatokat egyre jobban megerősödött az az érzésem, hogy

a Szamoshát egész nyelvtani rendszerét fel akarta vázolni, és ebben is elsősorban a hangtani kérdésekre vetette a súlyt. Ezek közül érdemes néhányat megemlíteni.

*Nasalisatio*s jelenségek a szamosháti nyelvjárásban (MNy. 22: 336—340.; 23: 74.) című tanulmányában arra hivatkozik: Gombocz Meyerrel végzett kísérleti-hangtani vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy a magyar nyelvben, amennyiben a hangképzésben nem következik be szünet, úgy a két orrhangú mássalhangzó között elhelyezkedő magánhangzó orrhangúsodik. Csúry azonban ennél tovább ment, és más fonetikai helyzetekben is megfigyelt orr-

hangúsodást a szamosháti nyelv-
járásban. Ha a magánhangzóra
orrhangú mássalhangzó s erre
spiráns vagy liquida következik,
akkor az orrhangú mássalhangzót
nem ejtik, az előtte levő magán-
hangzó pedig nazalizálódik: *hádfa*
(hámfa), *asszōság* (asszonyság). A
továbbiakban megállapítja, hogy
„két orrhangú mássalhangzó nem
csupán egy, hanem két közrefogott
magánhangzót is teljes mértékben
asszimilál”. A *Magyar Nyelvatlasz*
hatalmas anyagát áttekintve Imre
Samu Csűry állításainak és meg-
állapításainak helyességét a Szamos-
hátra vonatkoztatva nem vont
kétségbe, de ezeket írja: „A Csűry-
iskola egyes tagjai által egy időben

szinte a nyelvterület minden részén következetesen jelölt hosszú ($\bar{o}$, $\bar{e}$, $\bar{a}$ stb.) forma azonban semmiképpen sem általános, még a Tiszántúlon sem, csupán az egyik lehetséges szélső megoldás. Kivételesen ritka a denazalizálódott forma (*asszo, ippe*) is. Ebben a kérdésben még inkább szükséges volna az összevető gépi elemzés a megnyugtató eredmények eléréséhez.”

Csúrynek Horger munkájában tűnt fel az a megállapítás, hogy az északkeleti nyelvjáróterületen, de Erdélyben is a szótagzáró *l, r, j* előtt a magánhangzó megnyúlik. Ezzel kapcsolatos megfigyeléseit a Szamoshátról egy rövid dolgozatban adta közre (MNY. 32 : 222—224.).

Eredményeit így összegezte: „... a szótagzáró *l*, *j* és *r* elszigetelt szóvégen és tőlük elütő mássalhangzó előtti helyzetben meg-egyeznek abban, hogy az előttük levő rövid magánhangzó megnyúlik. De ugyanezen mássalhangzók hosszú változatainál eltérő jelenségek lépnek föl. Az *rr* előtt megnyúlik a rövid mássalhangzó, maga az *rr* pedig általában megrövidül. Az *ll* és *jj* előtt és egyszerű szón belül az a, e, i, o, u, ö, ü megmarad rövidnek, illetőleg, ha hosszú volt, megrövidül.” A *Magyar Nyelv-
atlasz* felmérései szerint ez a jelen-
ség a Tiszától keletre általánosabb,
de kettős hangzóval kapcsolatban
csak Szabolcs-Szatmárból és Be-

reg egyes pontjairól vannak rá adatok.

Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamoshti nyelvjárásban (MNY. 33 : 141—151; 201—206.). A tőhelyzetben és a suffixumhelyzetben jelentkező másalhangzónyúlást külön tárgyalja, és már nemcsak történeti, hanem földrajzi szempontokat is érvényesít. A másalhangzónyúlás szabályszerűségeit elemzi a különböző hangtani helyzetekben, és megállapítja, hogy olyan fonctikai gócok lehetnek, melyekben az ikerítődés a legtöbb esetben létrejön. „Az ikerítődés kérdése mindenesetre megérdemelné, hogy népnyelvünk bűvárai nagyobb figyelmet fordítanak rá.”

Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsi nyelvjárásban (MNy. 25 : 163.; 143. kk) mutatja, hogy a kérdéseket mennyire változásaiban vizsgálta: „Az elisio jelensége a szamosháti nyelvjárásban is megvan, de már pusztulófélben. A szamosháti nyelvjárás északi szomszédjaiban: A T i s z a h á t o n és U g o c s á b a n azonban ottani tanulmányutam alkalmával (1909-től 1914-ig) még nagyon jól megfigyelhettem a magánhangzó-kivetés jelenségét.” A legjellemzőbb példák felsorolása után, az addigi irodalom alapján megkísérli annak megállapítását, hogy az elisio nagy területen ismeretes, de nem jellemző valamely nyelvjárásra. A törté-

neti adatok azt bizonyítják, hogy a XVI. században gyakorinak mondható és a magyar nyelv legtöbb dialektusában meg lehetett találni, mint erre számos példát is hoz. De már kiveszőben levő hangtani jelenség, melynek úgy látszik, az egész nyelvjárási területen azonos szabályszerűségei lehettek.

Már több alkalommal utaltam arra, hogy Csúry munkásságára milyen nagy hatást gyakorolt Gombocz Zoltán. Azt hiszem, hogy a hangok ejtésének szájpádlásrajzzal (palatogramm) történő műszeres vizsgálatában is ilyen kapcsolatot mutathatunk ki.

A Szamoshti palatogrammok

(Nyelvtudományi Közlemények 50 : 64—70.) Gombocz módszerével többek között azokat a hangtani jelenségeket vizsgálja, melyeket már eddig is feldolgozott tanulmányaiban vagy amelyeknek megvizsgálását tervbe vette. Így többek között foglalkozik a nazalizációs jelenségekkel, melyek szerint a szamosháti nyelvjárásban két orrhangú mássalhangzó között, de más esetekben is, a magánhangzó nazalizálódik. Ezzel a sok nehézséggel járó és nem mindig pontos eredményekhez vezető eljárással Csúry a későbbiekben nem kísérletezett.

Csúry arra törekedett, hogy még a hangtani vizsgálatokba is,

amennyire az lehetséges, bevonja a történeti adatokat. Ezt bizonyítja *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvéllésú magánhangzóinak története* (Magyar Népnyelv 1 : 7—21.). Mindjárt bevezetőben megállapítja, hogy a „Felső nyelvállású magánhangzóink (i, í, u, ú, ü, ű) mennyiségi változásainak történetével alig foglalkozott a nyelvtudomány. Nyelvjárástanulmányaink e kérdést nem vizsgálták módszeresen sem leíró, sem történeti szempontból. Végh Józsefnek évkönyvünkben megjelent módszeres tanulmánya végre világot derít e magánhangzók állapotára a békési nyelvjárásban.” Ebből a dolgozatból nemcsak az derül ki, hogy

a nyelvjáráskutatásnak milyen nagy szüksége van a történeti adatokra, hanem az is, hogy nagy elővigyázattal kell azt végezni, mert a történeti adatok földrajzi hovatartozása nem mindig állapítható meg pontosan.

A szamosháti nyelvjárás e~é-féle hangjainak története (Magyar Népv. 2 : 3—14.), melyet kinyomtatva éppen csak hogy kézbe vehetett. Csúrynek ez a dolgozata azt bizonyítja, hogy felismerte azt a jelenséget, amely az egyes északeleti nyelvjárásokban máig megőrződött; a köznyelvi *é* fonémának két típusú realizációja lehet, s ez a két realizáció történeti alapon jól megkülönböztethető. De kényte-

len megállapítani, hogy „a különféle, gyakran egymásnak ellentmondó jelölésmódok rendkívüli nehézzé teszik az eligazodást a XVI. század előtti é fejeményei között”. Utolsó dolgozatában is feltűnik a régi barát és mester emléke: „Az *ě* jelölést Gombocz Zoltán tanácsolta nekem kolozsvári egyetemi tanár korában a nagyon zárt *ě* hang számára. Ez a jelölés nyomda-technikai szempontból is nagyon alkalmasnak bizonyult.”

Csűryt hosszú időn keresztül, mondhatjuk, élete végéig, foglalkoztatta a hanglejtés kérdése, melyet a Szamosháton, a székely nyelvjárásokban és a moldvai csángóknál egyaránt vizsgált, és az

ismereteit igyekezett történeti irányba is elmélyíteni. Eredményeit végül is nemcsak magyarul (*A mondathanglejtés. Debreceni Szemle* 9 : 105—109.), hanem németül is összefoglalta és kiadta (*Die Satzmelodie im Ungarischen Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa* I. Heft 3 : 52—68.). A magyar nyelvben viszonylag kevés ilyen vizsgálat folyt, csupán Gombocz Zoltán és Tolnai Vilmos ilyen irányú kísérletei állottak rendelkezésére. Az utóbbi ötvonalas ábrázolását alakítja át a maga kutatásainak megfelelően. „Kimitatja — írja Végh József —, hogy az erősségi és magassági változásokban, tehát hangsúlyban és

hanglejtésben egyaránt szerepelnek értelmi és érzelmi tényezők. A kísérleti fonetikusok pontos felvételeket készítenek a hanglejtésről, de a lélektani kapcsolatokat figyelmen kívül hagyják. Csúry ezeket a szempontokat is érvényesíti, a hangmenetek és melódiák lélektani kapcsolatait is kutatja.”

Kisebb-nagyobb dolgozatainak, adatközléseinek sora jelent meg a csángókkal kapcsolatban, de úttörő jellegét tekintve ezek közül kiemelkedik *A moldvai csángó igealakok* (MNY. 28 : 22. kk.) című tanulmánya, melynek csak egy előzményét ismerjük, Erdélyi Lajosét, aki a háromszéki nyelvjárás igealakjairól írt. Csúry különös részletes-

séggel foglalkozik a be nem fejezett és befejezett történésű igealakokkal, és megállapítja, hogy funkciójukban nincs köztük alapvető különbség. Majd az igeragozást tekinti át olyan bőséges példatárral, hogy az minden részletében előtünk áll. Ez a dolgozat az azóta megjelenő és különböző nyelvjárásokból származó igeragozási feldolgozásoknak mintául szolgált.

Csúry Bálint megbízást kapott a Magyar Nyelv szerkesztőségétől, hogy egy nagyobb terület nyelvjárásáról összefoglalást készítsen. Így írt a Felvidékről, elsősorban a palóc dialektusról tanulmányt, természetesen csak az eddig már megjelent irodalom alapján (Magyar

Nyelv 34 : 273—279.), melyhez hangtani és alaktani kérdésekről térképeket is mellékel. Ez a megbízás azt is bizonyítja, hogy — Bárczi Géza elnevezésével élve — Csűry volt a nyelvjárások első „katedrás professzora” Magyarországon, és a kérdésben a legnagyobb áttekintéssel rendelkezett.

Egy időszakban Csűry az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárából számos, főleg XVI. századi levelet, oklevelet másolt le, melynek nemcsak nyelvészeti, hanem sok esetben történeti, művelődéstörténeti jelentősége is volt. Ezeket csak részben adta közre elsősorban a Magyar Nyelv és más folyóiratok hasábjain. Jelentős nyelvtör-

téneti kérdést dolgozott fel: *Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához* címen megjelent dolgozatában. A Biblia nemcsak a református egyház szószékeiről, a prédikációkon keresztül gyakorolt nagy hatást a magyar lakosság egy részének nyelvére, hanem olyan népkönyvként élt a falvakban, mely nagyon sok házban előfordult. Különösen téleesti öszejeveteleken sokat olvastak fel belőle, ezért hatása kétségtelenül jelentős volt a magyar nyelvjárássokra. E munkájában Csűry inkább csak megmutatta az ilyen irányú kutatások lehetőségét, de mint annyi más kezdeményezését, ezt is érdemes lenne tovább folytatni.

Lehetne még sorolni azokat a kisebb-nagyobb közléseket, melyek az irodalomtörténet, művelődéstörténet, könyvtörténet egy-egy kérdését világítják meg. De úgy érzem, hogy külön ki kell emelnem azokat az írásait, amelyek a nyelvhelyesség kérdésével foglalkoznak. Megírta a román környezetben élő erdélyi magyarság egy-egy nyelvromlási jelenségét, s később a Magyarosan című folyóirat munkatársaként javítja a „bántó idegenszerűségeket”.

A CSÚRY-ISKOLA

A nyelvjárási irodalomban az 1950-es évek legelejétől tűnik fel ez az elnevezés (Bárczi Géza, Deme László, Végh József és mások), de napjainkban is találkozunk vele, és lényegében arra a 30—40 szakemberre vonatkozik, akik Csúry debreceni nyolc éve idején előadásait hallgatták, valamilyen nyelvjárási körből szakdolgozatot, doktori disszertációt készítettek. A Csúry-iskola hatása azonban ennél sokkal szélesebb körűnek mutatkozott, és egyes területeken hatása mind a mai napig kimutatható.

A *népnyelvi bűvárlat módszere* című munkáját Csűry tulajdonképpen a gyűjtés vezérfonalának szánta, melyben többször is hangsúlyozta, hogy a különböző tudományágak milyen sokat meríthetnek a nyelvjáráskutatás eredményeiből. „Hogy más tudományoknak mennyire szükségük van a népnyelvi bűvárlatok eredményeire, annak bizonyítására csak a településtörténetet említem fel. Népvizsgálásunk már eddig is sok támasztékot nyújtott pl. a moldvai magyar telepek eredetének megállapításához. Több tudósuk a nyelvjárások összevetése alapján keres összefüggést pl. a székelység és a többi, főleg a nyugati ma-

gyarság között. Ilyen kérdések végleges tisztázásához nincs még elég nagy és elég megbízható nyelvjárási adatkészletünk. E téren sokat mondhatna az egyes nyelvjárások mondathanglejtésének összehasonlítása (ami olyan jellemző pl. a székely nyelvjárásokra), azonban e tekintetben népnyelvünk legnagyobb része még nincs felkutatva.”

Utal arra, hogy a hazai nemzeti-ségek, különösen a németek, a különböző szláv népek milyen jelentős eredményeket értek már el a nyelvjáráskutatás területén. De a példákat tovább szélesítette a németek és franciák irányába. Igazi és követendő példaként a

finneket és észteket említi a legtöbbször. A finnek Szótár-alapítványuk és az azt megelőző szervezeti formák segítségével olyan ösztöndíjas nyelvjárásgyűjtőket alkalmaztak, akik egyetemet végeztek, esetleg magasabb tudományos fokozatot is szereztek, mindenestre megtanulták a gyűjtés és feldolgozás alapvető kérdéseit. Érdemes megemlíteni azt is, hogy ezek egy része 3—4 évig dolgozott egy helyen, és így a szókincsanyag jelentős részét össze tudták gyűjteni. Csúry ezt a formát tartotta a legmegfelelőbbnek, hiszen lényegében a Szamosháton maga is így dolgozott. Bár tudta, hogy mindennek ellenére elsősorban pénzügyi

okok miatt nem lesz könnyű, de legfontosabbnak tartotta, hogy hallgatóit úgy képezze ki, hogy erre a nagy feladatra vállalkozzanak. Nagyon bízott abban, hogy a megfelelő képzettséggel rendelkező fiatalság lelkesedésével a nehézségeket le fogja küzdeni.

Arra törekedett, hogy egységes lejegyzési módot, olyan könnyű fonetikus írást hozzon létre, melyet a megfelelő hangtani képzettséggel rendelkezők könnyen el tudnak sajátítani, ugyanakkor az így lejegyzett szövegek az adott nyelv-járás legfontosabb sajátosságait megfelelő módon tükrözzék. A századforduló idején, de később is annyi-féle fonetikus írást alkalmaztak,

hogy azokból a valódi hangalakot nem vagy csak részben lehetett kikövetkeztetni. Bárczi Géza írja ezzel kapcsolatban: „Az első világháború után bizonyos egységesülés kétségtelenül megindult ugyan az-
zal, hogy Csúry Bálint . . . a maga jelölési rendszerét egyre szélesebb körökre próbálta kiterjeszteni; a kísérlet azonban alig hatott tanítványai körén túl. A többi egyetemi városokban — ha volt nyelvjárás-kutatás — más irányú egységesülés ment végbe. S mindezt egy új színnel gazdagította Wichmann, majd az ő nyomán a pécsi kutatók, akik a finnugor fonetikus jelölést kezdték alkalmazni. Az egyes nyelvjárás-kutató »iskolák« a har-

mincas években még egymás feljegyzéseit is csak bizonyos előtanulmányok után voltak képesek megfejteni; még nehezebben boldogult velük a nagyközönség, amelyre ezek az »iskolák« nem is voltak tekintettel. A közösségtől való előfordulás alól csak Csűry Iskolája volt a kivétel. Csűrynek mindenesetre érdeme marad az, hogy az úgynevezett nagyolt átírás elvét tudományosan megalapozta, és alkalmazására sok értékes gyakorlati útmutatást adott.”

Csűry az egyszerű fonetikus írását már a szamosháti gyűjtése során kialakította, és a *Szamosháti Szótárban* következetesen alkalmazta. Mindezt példákkal gazda-

gon illusztrálva *A népnyelvi bűvdrlat módszere* füzetében foglalta össze, mely a Csűry-iskola terepgyűjtési munkájának éppen úgy alapul szolgált, mint ahogyan a feldolgozásban is segítséget nyújtott. Ebben Csűry a nyelvjárást egésznek tekinti, falvanként, tájanként, amit önmagában, a saját rendszerében kell gyűjteni és vizsgálni. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a köznyelvvél való összehasonlítás, a nyelvjárási sajátosságok megállapítására feltétlenül szükséges, és ezzel a lehetőséggel Csűry Bálint is rendszeresen élt.

„Mindazt, amit a nép ajkáról gyűjtünk, akár egyes szó, akár szöveg, a kiejtéshez híven kell felje-

gyezni. A nem híven följegyzett szöveg nyelvtudományi célokra nem használható.

Hogy híven följegyezhessek a népi szöveget, ahhoz szükség van 1. fonetikai ismeretekre, 2. jó fülre és megfigyelőképességre és 3. némi gyakorlatra.

Legelőször tisztába kell jönnünk az illető nyelvjárás hangjaival. Különösen pedig a köznyelvtől eltérő beszédhangokkal. A magyar nyelvben ez nem nehéz dolog, mert nem sok a köznyelvtől eltérő hangok száma.”

A hallgatók képzése úgy történt, hogy heti három órában meghallgattak egy általános hangtani előadást, melyben a példák egy jelen-

tős része nyelvjárási, sőt szamosháti kiejtésű volt. Majd az 1932-től meghirdetett *Magyar nyelvészeti gyakorlatokon* kerültek elő a népi szövegek lejegyzésének kérdései, később 1935-től kezdve *A népnyelvi gyűjtés módszere* címen az előbbi mellett külön szemináriumot is hirdetett, melyen a nyelvjáráskutatás elvi és gyakorlati kérdéseit adta elő, illetve a lejegyzési módszereket ismertette és gyakoroltatta.

Csúry egységes lejegyzési módszere kétségtelenül komoly haladást jelentett minden előző kísérletekkel szemben. Az a lejegyzési rendszer, amit Csúry kidolgozott, technikai eljárás, mely tudományos

alapokon nyugodott. A jó módszer alkalmazása, ha nem vették figyelembe, hogy a nyelvjárások között, de azokon belül is eltérések tapasztalhatók, különösen hangtani területen, könnyen sematizmushoz vezethetett, mint arra példákat is lehet találni. Ezzel kapcsolatban az ugyancsak Csúry-iskolában nevelkedett Imre Samu a következőket állapítja meg: „Nagy és elvülhetetlen érdeme Csúrynek az *egységes hangjelölési rendszer* megteremtése és bevezetése a magyar nyelvjáráskutatás gyakorlatába, de ugyanakkor nem lebecsülendő hibája — s talán egy kissé magának az új irányzatnak a gyermekbetegsége is — a meglehetősen unifor-

mizált, *sematikus feljegyzési módszer.*” Ez a sematizmus nem Csűrýnek volt a hibája, hanem egyes kezdő tanítványoké, akik még nem rendelkeztek megfelelő ismeretekkel, és a professzoruk iránti teljes odaadás azt diktálta, hogy az ő szamosháti eredményeit hangtani vonatkozásban is, az általuk vizsgált nyelvjárásra alkalmazzák.

Érdemes ezek közül néhányat megemlíteni. Így a diftongusok kérdését veti Deme László a Csűrýiskola követőinek szemére: egy nyelvjárásban csak egy típusú kettőshangzót jelölnek. Megállapításai sok esetben találóak, mert elképzelhetetlenek tartották, hogy ugyanabban a nyelvjárásban eső

és emelkedő diftongusok éljenek egymás mellett. Ez a már Horger által is hangoztatott elv a későbbiekben nem bizonyult igaznak, és ezt már 1944-ben Végh József is korrigálta az előző évtizedre kiterjedő sárréti (Bihar és Békés megye) lejegyzései tapasztalataként. Inre Samu, aki már az 1940-es évek első felétől kezdve többször visszatért a hangjelölésben megnyilvánuló sematizmus kiküszöbölésére, egy későbbi munkájában a szótagzáró *l, r, j* nyújtó hatásával kapcsolatban is tesz megállapításokat. Erre azért is szükség mutatkozott, mert Csűry egy megjegyzését úgy is lehet értelmezni, hogy ez a hatás az összes magyar

nyelvjárásban érvényesül. „Egyrészt már Csúry gyakorlatában — írja Imre Samu —, de ugyanígy több tanítványánál is, kivétel nélküli szabállyá válik az, hogy a szótagzáró *l*, *r*, *j* előtt a magánhangzó mindig hosszú. Ez ebben a merev formában azonban szintén semmiképpen sem igaz; ugyanis egyrészt a nyúlás ténye és foka — mint ahogy ezt ma [1971] már eléggé világosan látjuk — más tényezőktől (pl. hangsúlyos helyzet, szótagszám, emfatikum stb.) is nagymértékben függ; másrészt maga a jelenség az ország egyes területeire, pl. a Tiszántúlra elég jellemző ugyan, másokra azonban alig vagy egyáltalán nem.” Ezt a hangtani

jelenséget elsősorban egyes Csűry-tanítványok még dunántúli gyűjtésekben is jelölték, ahol ezzel egyáltalán nem találkozhattak, másrészt, ahol valóban hallhatták, ott olyan mechanikusan alkalmazták, ami a való életben nem fordulhatott elő.

Továbbmenve Csűry a nazalizációs jelenségekkel kapcsolatban a következőket állapítja meg: „Szótagzáró nazális mássalhangzó orrhangúsítja és ha rövid, megnyújtja az előtte ejtett magánhangzót, maga pedig elvész, ha utána spiráns mássalhangzó (h, s, sz, f, j, z) vagy r, l hang következik . . . De vigyázni kell itt egyes kivételekre: *konyha*, *ponyva*, *pányva*, *egyves*. Arra is

vigyázni kell, hogy a labiális nazálissal: az m-mel csak labiális spiráns (f, v) előtt történik ez a jelenség.” Ez ilyen formában a szamosháti nyelvjárásban valóban megtalálható. De a szabály ilyen mereven a Tiszántúl nagy részére sem érvényes, a Dunántúlra és a palóc nyelvjárásokra egyáltalában nem vonatkozik. Úgy látszik, hogy ezt már Csűry is észlelhette, mert az 1937/38-ban előadott hangtani előadásában már sokkal enyhébben fogalmazott.

Mindez a néhány torzulás, ha valóban előfordult is a Csűry-tanítványok munkájában, az egész lejegyzési módszer helyességét mégsem érintette alapvetően. „Aligha

lenne helyes és méltányos — írja Imre Samu —, hogy a nyelvjárás-kutatás említett negatív vonásait egyedül csak vagy akárcsak első-sorban is Csűry személyéhez kös-sük, illetőleg a Csűry-iskola saját-ságainak tüntessük fel . . . Én úgy gondolom, hogy ez a szemléletmód nem korlátozható még csak általá-ban a tárgyalt kor dialektológiai kutatásaira sem, hanem — mutatis mutandis — jellemzi az akkori egész nyelvtudományunkat. Azaz: e kor nyelvjárás-kutatásának eddig vizsgált sajátosságaiban a kor nyelvszemléletének többé-kevésbé jellemző vonásai tükröződnek.”

*Az Első Országos Népnyelvkutató
Értekezlet 1941. októberében meg-*

próbálta az egységes lejegyzés elvét érvényesíteni az összes intézmények és kutatók számára. Csúry alapelvét, mely szerint mindent a kiejtéshez híven kell lejegyezni, az értekezlet elfogadta, és általánosan, bizonyos korrekciókkal, az egyszerűbb fonetikus írást kívánta kötelezővé tenni. Ettől kezdve az I. Országos Nyelvész Kongresszusig (1949. december) nem sok szó esett a lejegyzés kérdéseiről. Itt egy olyan módszert fogadtak el, mely az előzményeket is figyelembe vette, és a későbbiekben a *Magyar Nyelvjárások Atlaszában* is alkalmazásra került.

Csúry nagy jelentőséget tulajdonított az összefüggő szövegek

gyűjtésének. Ilyet maga is szép számmal jegyzett le, és tanítványaitól is szívesen közölt a meginduló *Magyar Népryelv* évkönyvben. Valamennyiünknek mondta, hogy szöveget gyűjtsetek, meséket, bár ez utóbbinak nehézségére és buktatóira külön felhívta a figyelmet. Ezek során a korabeli gyűjtés két módszerét is ismertette: „A népmese pontos, szó szerinti följegyzése nem könnyű feladat. Két módja lehet. Az egyik a diktálás, tollbamondás. Itt arra kell vigyáznunk, hogy olyan gyorsan írjuk, amilyen gyorsan csak lehet, nehogy a beszélő kizökkenjen a folyamatos előadásból. A másik a gyorsírással való följegyzés, melyet azután

írunk át fonetikusán. Mindkét esetben szükséges, hogy a fonetikus ejtés szempontjából még egyszer ellenőrizzük a szöveget. A feljegyzett szövegen változtatni, javítani, stilizálni nem szabad, legföljebb maga a mesemondó változtathat itt-ott a saját kifejezésein. Meg kell hagyni a szöveget eredeti, bármilyen kezdetleges alakjában.” Meg kell mondanom, hogy a gyorsírással lejegyzett fonetikus átírás a gyakorlatban kivihetetlennek bizonyult, és a kísérleteken túl alkalmazásra nem is került. A szöveggyűjtések közül messze kiemelkedik Végh József *Sárréti népmesék és népi elbeszélések c.* (Debrecen, 1944.) munkája, mely

megbízható lejegyzésével lehetővé teszi e táj nyelvjárásának, hangtanának, alaktanának, mondattanának megismerését is, de ugyanakkor jelentős segítséget nyújt e terület néprajzi kutatása számára is.

Csúry a *Szamosháti Szótár* megjelenése után is úgy gondolta, hogy egy-egy nyelvjárás megismerésének egyik legfontosabb útja: szótárának elkészítése. Ezért tárgykörök szerinti szótárak gyűjtésére biztatta tanítványait. Élete utolsó éveiben a szakdolgozatok és a doktori disszertációk nagyobb része ilyen munkákból állt. Mindig Wichmann egy megállapítása lebegett szeme előtt, mely szerint a tanulmányok, feldolgozások idő-

vel elavulnak vagy elavulhatnak, a szöveglejegyzések és a szótárak mindig megmaradnak, és a későbbi feldolgozások számára alapul szolgálhatnak.

Ebben az időszakban a *tárgyak és a szavak (Wörter und Sachen)* egységét hangsúlyozta, bár ezt magával az elnevezéssel sohasem illette. A tárgyak és elnevezésük között kapcsolat van, de ezt csak akkor tudjuk igazában feltárni, ha mind-egyiket a lehető legalaposabban ismerjük. Ezért a tárgyakat nemcsak leírni kellett, hanem lerajzolni, lefényképezni, hogy így azok tulajdonságai minél jobban ki-domborodjanak. Később már azt is tervezte, hogy egyes munkafolya-

matokat keskeny filmre felvéve örökítsék meg tanítványai. Másrészt a nyelvi anyag minél teljesebb és sokoldalúbb rögzítését követelte meg, a ragozott alakok, a példamondatok arra szolgáltak, hogy a nyelv életében való elhelyezkedésüket figyelemmel lehessen kísérni.

A gyűjtés és feldolgozás tárgykör-monográfiákban készült, melyek a legtöbb esetben egy nagyobb szótári terv részét alkották volna. Bár ezek Csűry haláláig éppen csak felmerültek, mégis szükségesnek tartom a legfontosabbak megemléztetését. A *Békési Szótár* elsősorban Szabó István és Végh József munkájára épülve az egyik leg-

nagyobb magyar község szókinccsanyagát kívánta rögzíteni. Már itt is jelentkezett az az igény, hogy ne csak a jelenkor szókészletét, hanem levéltári anyag alapján a múltét is feldolgozzák. A *Sárréti Szótár* főleg Végh József és Bakó Elemér gyűjtéseire számított, de a munkában már kezdetkor legalább 6—8 egyetemi hallgató részt vett. A *Hajdúsági Szótár* alapanyagát Szilágyi László tízezret meghaladó cédulája alkotta volna, melyet a hozzá csatlakozó 5—6 gyűjtő a kétszeresére emelt. A *Rétközi Szótár* a nyelvjáráskutatás szempontjából kevésbé ismert Szabolcs megye egy részére kívánt fényt deríteni, elsősorban Szerda-

helyi István és Vécsey Klára munkássága alapján. A *Palóc Szótárt*, melyet *Medvesaljinak* lehet inkább nevezni, Kovács István már akkor is hatalmas adatmennyiségére épült volna fel. Szűcs Ferenc a *Szigetközi Szótár* elkészítését tervezte, míg Imre Samu Felsőőrött végzett gyűjtése az egyedüli, mely tájszótár formájában meg is jelent. Bartha Katalin Szlavóniában végzett szótári gyűjtéseket, az utóbbi értékes anyaga sajnos megsemmisült a háború folyamán. Már e nagyon rövidre szabott és korántsem teljes áttekintés is mutatja azt a kibontakozó hatalmas munkát, melyet Csűry halála előtt 4—5 évvel megindított.

Mindezeknél azonban nagyobb szabású vállalkozásnak ígérkezett a *Debreceni Civis Szótár*, melyből jó néhány témakör gyűjtése nemcsak befejeződött, hanem meg is jelent. Nem tudom egész pontosan megmondani, hogy a *Debreceni Civis Szótár* terve mikor bukkant fel, de ez 1936/37. tanévben már többször esett szó róla, és a gyűjtés már javában folyt. Az 1938. őszén megalakult Magyar Néprnyelv-kutató Intézet három kiemelt munkaprogramjában az egyik helyet foglalta el. Ennek fontosságát az indokolta, hogy Debrecen mint kisugárzó központ nagy terület népi kultúráját befolyásolta, a szellemi életét: egyházát, iskoláit

irányította. Már a XVI—XVIII. század között olyan centrum, ahova nemcsak az országból, hanem messze annak határain túlról is érkeznek kereskedők, utazók, katonák, vándorló iparosok, akik nemcsak több-kevesebb új elemet közvetítettek a város kultúrájában, hanem abból sok mindent magukkal is vittek. Érdeemes arra is utalni, hogy egyik centruma éppen Debrecen a görög kereskedőknek, akik mint török alattvalók főleg balkáni, török, de később nyugati árukat is hoztak a jó felvevőképességgel rendelkező város piacára. Más kereskedők, mint az Szabó T. Attila nagyszerű *Erdélyi Szótörténeti Tárdból* kiderül, a város híres termékeit

Erdélybe is eljuttatták. Debrecenből a Református Kollégium sok diákja kelt útra külföldi egyetemekre, és különböző ismereteket hoztak magukkal, nemcsak szellemieket, hanem anyagiakat is (pl. földművelési eszközök tervét), és igyekeztek itthon azokat meghonosítani. Az itteni céhek szabályzatai messze földön mintául szolgáltak, a város vezetősége pedig gondosan ügyelt arra, hogy az ipar és kereskedelem érdekeit szolgáló rendelkezéseket hozzon.

A *Debreceni Civis Szótár* terve néhány ponton különbözött a *Szamosháti Szótártól*. Így elsősorban abban, hogy az élő nyelv mellett jelentős mennyiségű történeti anya-

got kívánt feldolgozni. Ezt Csúry az egyes részfeladatok kijelölésekor nyomatékosan hangsúlyozta: „A gyűjtők nemcsak az élő civisszavakat jegyzik fel, hanem felkutatják a levéltárakban a régi okiratokat, a céhek iratait és jegyzőkönyveit is. Belőlük egész sereg kihalt debreceni szót és fogalmat ásnak ki és jegyeznek fel a nagy civisszótár számára. A debreceni civisszótár nemcsak a ma élő szavakat fogja tartalmazni, hanem a régi iratoktól megőrzött műveltségyszavakat és fogalmakat is felöleli.”

Gyakorlatban mindez úgy jelentkezett, hogy jómagam már másodféléves koromban, 1937 tavaszán Csúry tanácsára felkerestem a Vá-

rosi Levéltárat, a Déri Múzeumot megfelelő történeti anyag feltárása céljából. Az igazság az, hogy hiányos történeti, levéltári, múzeológiai ismereteimmel nem vagy rendkívül nehezen boldogultam. Munkámat még az is nehezítette, hogy a földművelés szakszókincsét, illetve a régi debreceni társalgási nyelvet kellett kutatnom, melynek egyrészt határait egy kezdő és járatlan kutató nemigen tudta meghúzni, másrészt az ilyen jellegű szavak a levéltári feljegyzésekben — mint arról az azóta elteelt csaknem fél évszázad alatt nagyon sokszor meggyőződhettem — rendkívül szétszórva fordulnak elő. Magam nem is azzal kezdtem, hanem

a *Protocollum Appropriationum* kéz-
iratos könyvvel (ezt adták ugyanis
a kezembe), mely a XVIII. század
legvégéről és a XIX. század elejé-
ről az elveszett, elbitangolt, ello-
pott jószágokat írta le, mindenütt
megjelölve azok színét. Ennek
különösképpen megörültem, mert
akkoriban jelent meg Bartha
Katalin: *Szókinccstanulmány a ma-
gyar nyelv színelnevezéseiről* c.
(Debrecen, 1937.) kiváló munkája,
mely engem arra lelkesített, hogy
valami hasonlót készítek Debre-
cennel kapcsolatban. Ennek egyes
céduláit — úgy emlékszem — át-
adtam a *Debreceni Civis Szótár-
nak*, mert magam Csűry tanácsára
csakhamar teljesen a földművelés

és annak szókincse kutatására adtam fejemet.

Viszonylag könnyebb volt azoknak a helyzete, akik egy jól körülhatárolt foglalkozási ág, pl. tímár, csizmadia, pipás, szíjgyártó, szabó stb. szókincsének összegyűjtését tűzték ki feladatul. Ezeknek a céhiratait ugyanis a levéltárban, illetve akkor még jórészt a Déri Múzeumban, a céhládába zárva őrizték. Így azok áttekintése könnyebben indulhatott, és bizonyos általános ismereteket szerevezve már más levéltári forrásokat is fel tudtak a kutatók tárni. Ezzel magyarázható, hogy elsősorban a jellegzetes debreceni iparágak kidolgozása indult meg, de például az állattartás szó-

kincsének összegyűjtésére nem vállalkozott senki.

Csúry azonban nemcsak tanítványait vonta be ebbe a nagyszabású munkába, hanem a terület kiemelkedő kutatóit is. Így elsősorban N. Bartha Károlyt, tanszékeinek magántanárát, aki a debreceni fésűsmesterségről, illetve a debreceni gubásokról írt dolgozatában a szókincsanyagot is feldolgozta. Egy alkalommal 1938-ban elküldött Zoltai Lajoshoz (1861—1939), aki ebben a korban legjobban ismerte Debrecen történetét és művelődéstörténetét, hogy tapogatózzam az együttműködés lehetőségéről. Az azóta felszámolt Görbe utcai lakásán nagyon ked-

vesen fogadott Zoltai, és késznek mutatkozott a *Civis Szótár* segítésére, melyre azonban betegsége, majd halála miatt nem kerülhetett sor. A Debrecen másik kitűnő tudósával, Balogh Istvánnal kiépülő kapcsolatot jelzi, hogy a Debreceni Varga Céhre vonatkozó adatközlése a *Magyar Népryelvben* jelent meg. Ez a néhány példa is mutatja, hogy Csűry a *Debreceni Civis Szótár* munkálataiba olyan szakembereket is be kívánt vonni, akik nem tartoztak a Népryelvkutató Intézethez. Ma azonban visszatekintve a vállalkozásra, úgy látom, hogy e nagy munka elvi kérdései, különösen történeti anyaggal tervezett kiszélesítése, nem nyugodott eléggé

kidolgozott alapon, idő pedig — Csúry korai halála miatt — nem volt arra, hogy a kérdések tisztázódjanak.

Egy másik tisztázatlan kérdés-csoportra Bárczi Géza mutatott rá (*A városi népnyelv kérdéséhez*. Magyar Nyelvjárások 3 : 81.). A vallások szerinti különbözőségeknek a nyelvjárásokban való megjelenését elemezte, és utalt arra a tényre is, hogy 1930-ban az összes lakosság 51,5%-a nem Debrecenben született. Ezek kétségtelenül színezték és esetleg változtatták is Debrecen korábban sem mindig egységes nyelvjárását. „Bár Debrecen nyelvére vonatkozólag a részlettanulmányok nem hiányoznak — írja

Bárczi — és a készülő cíviszótár szóadatai is állandóan szaporodnak, ebből a szempontból megfelelő vizsgálat még nem történt. Hogy azonban itt is alkalmasint vannak különbségek, azt az utcán, villamoson hallott eltérő kiejtések valószínűvé teszik, s alkalmasint ez a magyarázata Lükő G. kifogásainak, melyeket Balassa Iván *A debreceni civis földművelés munkamenete és műszókincse* c. művének hangtani megfigyelései ellen tett (*Déri Múzeum Évkönyve* 1939—40. 157.), ha ugyan azok a megfigyelések, amelyekre Lükő támaszkodik, helyesek és megbízhatók.”

Abból a 8-10 témakörből, melyet a hallgatók feldolgoztak,

végeredményben három doktori disszertáció jelent meg, és tulajdonképpen ezek azok a mindenki által hozzáférhető tanúk, melyek a *Debreceni Civis Szótár* előkészületeiről vallanak. Az első Pető József: *A debreceni tlmárok céh- és mesterségzavai* (Debrecen, 1938.). Széles körű és alapos levéltári és helyszíni kutatás eredménye, sok munkamódszert elsőnek írt le, és szakszókincsét megbízhatóan rögzítette. Ezt a munkát két év múlva az általam írt disszertáció követte, sok mindent hasznosítva az előd módszertani eredményeiből. Hadd álljanak itt ezzel kapcsolatban Csűry értékelő sorai, melyet én mindenképpen túlzónak tartok vissza-

tekintve nagyon is szerény munkámra, de idézni már csak azért is érdemes, mert a *Debreceni Civis Szótár* feladatairól és eredményeiről készített cikke egyike utolsó munkáinak: „Éppen most jelent meg Balassa Iván alapos szókincstanulmánya: »A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse«. Benne pár ezerre tehető civisszót gyűjtött össze és magyarázott a legmodernebb módszerességgel. Tanulmányában bemutatja a gazdasági eszközök pontos rajzait, a munkamenet legjellemzőbb mozzanatairól fényképeket közöl.” A harmadik tanulmány újabb két év múlva látott napvilágot Vámosi Nándor: *A debreceni*

csizmadiai céh- és műszavai (Debrecen, 1942.). Erről a kiváló munkáról hadd idézzem véleményemet, amit ezelőtt több mint négy évtizeddel írtam: „A munka pontos fonetikai feljegyzése és lelkiismeretes gyűjtésen alapuló anyaga biztosít bennünket arról, hogy a debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet ismét jelentős lépéssel haladt azon az úton, amely a »Debreceni Civiszótár« megvalósulásához vezet”.

Nem lenne azonban teljes a kép, ha nem sorolnám fel azokat a szakdolgozatokat, pályamunkákat, melyek kéziratban maradtak, hiszen ezeket nemcsak nagy lelkesedéssel készítették szerzőik, de értékük sokszor meghaladta azokat a sze-

rencséseket, melyek napvilágot láthattak. A teljesség igénye nélkül hadd említsek meg néhány olyan dolgot, melyek szóanyaga belekerült volna a *Debreceni Civis Szótár* köteteibe. Elsősorban Eszik Mihály tanulmányait kell említenem, aki a pipakészítők és hentesek munkájának menetét és műszókincsét dolgozta fel, és az egyik legtermékenyebb és sokat tudó Csűry-tanítványnak számított. Pelsőczy Zoltán a szíjgyártó mesterségét, Debreczeny Gizella a szabómesterségét és műszókincsét gyűjtötte össze, és azt a régi céhtörténet anyagával egészítette ki. Számos olyan dolgotra is emlékszem, mely csak szemináriumi fokot ért

el, de értékes adatokat tartalmazott. Végh József, aki tevékenyen részt vett a nagy munka szervezésében, a középiskolások néprajzi és néprajzi gyűjtéseivel gyarapította a szótár állományát.

A néhány év alatt felerősödött és jelentős eredményeket felmutató vállalkozás azonban mégsem valósult meg. Ennek oka elsősorban Csúry Bálint korai halála és az, hogy később a kutatók, a tanszék vezetői máshova tették a kutatás súlypontját. Mindehhez még a háború és gazdaságilag nagyon nehéz évek következtek, ami egyúttal a Csúry-tanítványok szétszóródását is eredményezte. Ezért a *Debreceni Civis Szótár* nagy terve

teljesen lekerült a napirendről. Az első és egyetlen városi szótár nem is Debrecenben, hanem Szegeden valósult meg, nem kollektív, hanem Bálint Sándor egyéni munkája eredményeképpen, aki Csúry útmutatásait sok vonatkozásban figyelembe vette.

A gyűjtőmunka azonban nemcsak Debrecenben és közvetlenül környékén, hanem távolabb is folyt, nemegyszer a határokon túlra is kiterjedt. Csúrynek egyik alapvető útmutatásaként lehetőleg olyan szakdolgozatok készültek, melyeket mindenki saját nyelvjárási területén gyűjtött. A feljegyzés így megbízhatóbbnak látszott. Néhány témakört többen is válasz-

tottak, így a földművelés leírását és műszókincsét. Ruskay Endre: *A földműveléssel kapcsolatos műszavak Göncruszván* (Abaúj megye) a későbbieknek is mintául szolgált (pl. Balassa Iván debreceni dolgozatának). É. Kiss Sándor: *A földművelés munkamenete és műkincse Hajdúhadházon*; Imrc Samu: *A felsőöri földművelés* (Debrecen, 1941.); Toldi Zoltán: *A kenyérmagvak termelésére és feldolgozásra vonatkozó műszavak Jánd községben* (Bereg megye). A másik kedvelt témakörnek bizonyult a táplálkozás, konyhamesterség. Itt a sort Bolla József: *A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben* (Debrecen, 1939.) nyitotta meg; Vécsey

Klára: *A népi konyhamesterség műszókincse, munkamenete a Szabolcs megyei Ajakon* (1939); Fekete Sarolta: *A népi konyhamesterség műszókincse és munkamenete Kismányán* (Nyitra megye, 1940.). Sokan foglalkoztak a kenderfeldolgozás kérdéseivel is. E területen Nagy Jenő: *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón* (Kalotaszeg, 1938.) c. munkája az első, ő az, aki a kérdéssel kapcsolatban más jellegű gyűjtéseket is végzett, *Takács és varrottas műszavak Magyarvalkón* (Kalotaszeg, 1938.); Szerdahelyi István: *A népi kendermunka műszókincse és munkamenete Demecserben* (1940); Kovács István: *A népi kendermunka műszókincse és munka-*

menete Medvesalján (1941). A különböző témájú leírásokat és szógyűjteményeket még lehetne tovább sorolni, de azt hiszem, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy földrajzilag is meglehetősen nagy területet öleltek ezek fel.

„A szókincsgyűjtésnek új, elsősorban a Csűry-tanítványok által művelt, viszonylag rövid életű változata volt a *tárgykör-monográfia* —állapítja meg Imre Samu. — A szó szorosabb értelmében véve nem is nyelvészeti munkák ezek, hanem tárgyi néprajzi leírások, amelyek már a leírásban is igen nagy gondot fordítanak a tágabb értelemben vett műszóhasználatra, s a leíró részhez gazdag, gondosan összeállított, pél-

damondatokban bővelkedő szótári rész csatlakozott. Ez a műfaj kétségtelenül hasznos formája a nyelvjárási gyűjtésnek, nemcsak komplex jellege, az így összegyűlt értékes szóanyag miatt, hanem azért is, mert bizonyos témaköröknek (pl. földművelés, kendermunka, táplálkozás, fazekasmunka stb.) az ország különböző területein való összegyűjtése módot adhat szóföldrajzi következtetések levonására, segítheti a jövevényszó-kutatást, sőt a művelődéstörténet számára is jelentős adalékokkal szolgálhat.” Való igaz, Csúry halála után ilyen szakdolgozat, illetve doktori disszertáció nem készült Debrecenben, de a kolozsvári egyetemen

ezzel a műfajjal még évtizedek múlva is találkozhatunk.

Mint láttuk, Csúry tudományos munkálkodásában a nyelvjárásokkal összefüggő hangtani, alaktani, mondattani és jelentéstani kérdések fontos helyet foglaltak el. Az ilyen jellegű kutatásokat a legjobban felkészült tanítványainak is ajánlotta, sőt el is várta tőlük. Éppen ebben rejlett emberi és tudósi nagysága, hogy felmérte, hogy ki milyen jellegű munkálatokra képes. Ezek a dolgozatok a Magyar Népryelv első két kötetében jelentek meg, és ma is fontos forrásul szolgálnak. Így többek között: Végh József: *A felső nyelvváltság, hosszú magánhangzók a békési nyelvjárás-*

ban; Szabó István: *Ikerítődés a békési népnyelvben*; Kovács István: *A középső palócság e-hangjai*; Végh József: *A derecskei népnyelv igetövei és igealakjai*, hogy csak néhányat említsek a számos dolgozat közül.

Fentebb már futólag utaltam arra, hogy Bihar megye helyneveinek összegyűjtését is Csűry indította meg. Az ilyen jellegű gyűjtés, bár a *Szamosháti Szótárban* is megtalálható, de a feldolgozását tekintve nem tartozott kutatási területéhez, bár azt nagyon fontosnak tartotta. Támogatta Szabó T. Attila kezdeményezését, aki valójában a harmincas évek közepétől kezdve mind maga, mind tanítványai révén a legtöbbet tette ezen

a területen. A helynévgyűjtés lényegében Szabó T. Attila útmutató füzeté alapján kezdődött 1937-ben, és Bihar megye 63 községének többségében jórészt befejeződött, de eddig sajnos egészében nem került kiadásra. Ezzel kapcsolatban írja Csűry: „A vármegye községeinek határneveit térképfelvételek kíséretében gyűjtik s az élő földrajzi neveket levéltári kutatások alapján egészítik ki.” E munkát közvetlenül Bakó Elemér, de különösen Végh József irányította, aki az itt nyert tapasztalatokat felhasználta az 1960-tól kibontakozó földrajzinév-gyűjtés megszervezésében, és ennek eredményeképpen vaskos kötetek jelentek meg. Ma

az ország 19 megyéje közül sokban a gyűjtés már befejeződött, de valamennyiben legalábbis megindult. Aligha lehet kétséges, hogy e munka gyökere valahol Csűry Bálint és Szabó T. Attila együttműködéséig nyúlik.

Csűry hatása az erdélyi magyar nyelvjárás kutatására volt a legerősebb, melynek alapja a Szabó T. Attilával való tanítványi és baráti kapcsolatban található meg, Szabó T. Attila Csűryt mindig „mesterének és tanárának” mondta. E kapcsolat abból az 1932 előtti időből származik, amikor még mindketten Erdélyben éltek, és később ez a kapcsolat Debrecen és Kolozsvár között is megmaradt.

Csúry kérte Szabó T. Attilát *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században* (Zilah, 1934.) című doktori disszertációjának benyújtására. Mikor pedig Szabó T. Attila 1940-ben a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvtudomány professzora lett, lényegében Csúry szellemében nevelte a későbbiekben kiváló tudósokká érett tanítványait. A kapcsolat erősítésére és Csúry javaslatára 1941 januárjában Balassa Ivánt, majd egy év múlva helyére Imre Samut vette maga mellé a sokirányú, de elsősorban nyelvjáráskutató munka megszervezésére. Csúry halála után, a még életében hozott döntés értelmében, a *Magyar*

Népryelv III. kötetét a debreceni és kolozsvári kutatók közösen adták ki Bárczi Géza és Szabó T. Attila szerkesztésében. Közösen aláírt bevezetőjükben megállapítják: „A debreceni és a kolozsvári tanítványok, követők a szokásos kegyeleten túl is e kötetben a korán és váratlan hirtelenséggel elköltözött Csűry Bálint szellemének áldoznak nemcsak abban, hogy e kötetet az ő emlékének szentelik, hanem abban is, hogy dolgozataikban az őtőle megindított monografikus gyűjtés és feldolgozás módszerét érvényesítik és fejlesztik tovább.” A második világháború befejezése után Csűry által megindított munkálatok módszerei el-

sősorban és legteljesebben az erdélyi magyar nyelvjáráskutatásban Szabó T. Attila és tanítványainak kiadott és kiadatlan műveiben élt és fejlődött tovább.

Az értékelő összefoglalást hadd mondja el helyettem Imre Samu, aki Szabó T. Attila mellett a legtöbbet tett a magyar nyelvjáráskutatás fejlesztése területén a Csűry-tanítványok közül. Megalkotta *A mai magyar nyelvjárások rendszere* (Bp., 1972.) című alapvető kézikönyvét, melyben a következőket írta: „A magyar nyelvjáráskutatás — s így közvetve az egész magyar nyelvtudomány — történetében Csűry Bálint elvülhetetlen érdemeket szerzett. Személyes példa-

mutatással, szívós, célratörő munkával, a hivatalos szervek részvétlenségére, nemegyszer nyílt vagy burkolt gáncsoskodása ellenére mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást, számottevő tanítványi gárdát nevelt ki. A debreceni egyetemet rövid idő alatt a nyelvjáráskutatás hazai központjává tette, s munkásságával megtermékenyítette a többi egyetemen, elsősorban a budapestin és a kolozsvárin folyó hasonló jellegű kutatásokat is. Az 1940-es évek végén meginduló rendszeres, széles perspektívájú nyelvjáráskutató munkához kétségtelenül ő teremtette meg a biztos kiindulási alapot. Az előzőek-

ben rámutattam a Csúry-féle irányzat néhány elméleti-módszertani vonatkozású fogyatékoságára is. Ma ismereteink alapján a kisebb-nagyobb hibák körvonalait többé-kevésbé világosan láthatjuk, és megemlítsük feltétlenül szükséges a tudományág fejlődésének megrajzolásához. Semmiképpen sem volna azonban helyes és méltányos, ha Csúrytól számon kérnők azt, amire mi is csak bizonyos tudománytörténeti távlatok birtokában juthattunk el. A róla elnevezett irányzat pozitív vonásai, eredményei kizárólag vagy elsősorban az ő érdemei; hiányosságai igen nagy mértékben korái is, és nagy részük szorosan összefügg a kezdet, a

megindulás nehézségeivel. S mi, a mai kor nyelvjáráskutatói, akik összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között végezhetjük munkánkat, s akik számára az ő munkássága is nagyon sok okulás-sal és tanulsággal szolgált, ha bizonyos kérdésekben szükségszerűen túlhaladtunk Csűry nézetein és gyakorlatán, végső konklúzióként csak a legteljesebb elismeréssel adózhatunk mindazoknak az elméleti, módszertani, nevelői és szaktudományi eredményeknek, melyeket Csűry Bálint a dialektológia területén viszonylag rövid idő alatt — elért.”

Vannak tudósok, akik hatalmas alkotásokat hagynak maguk után,

de nincsenek követőik. Csúry Bálint nemcsak nagyméretű munkákat hagyott örökül, hanem tovább él tanítványaiban, ezért tovább munkálkodik általuk a magyar nyelvjáráskutatásban, de a néprajztudományban is, mert a tanítványok tovább hagyományozzák tudásukból mindazt, amit fejleszteni lehet és fejleszteni kell.

BIBLIOGRÁFIA

- BALASSA IVÁN: Csűry Bálint irodalmi munkássága. *Magyar Nyelv* 37. 74–82.
MÓDIS LÁSZLÓ: Dr. Csűry Bálint 1886–1941. Kézirat. Debrecen, 1958.

CSŰRY BÁLINT FŐBB MŰVEI

- Szomoga, zmok* *Magyar Nyelvőr* 36. 481–482.
Helynevek. (Egri Szatmár m). *Magyar Nyelvőr* 37. 94–95.
Sylvester és Donatus az összetételről. *Magyar Nyelvőr* 37. 362–363.
A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtanhoz. *Magyar Nyelv* 5. 214–218.
Köznyelv és népnyelv. *Magyar Nyelvőr* 38. 337–343.
Teleki József gróf mint nyelvész. *Nyelvészeti Füzetek* 55. Bp., 1909.
Az ige. *Nyelvészeti Füzetek* 63. Bp., 1910.

- A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata.*
In: Böhm Károly élete és munkássága.
Besztercebánya, 1913.
- Nyelvtudomány és pedagógia.* In: A Kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1913–14. iskolai évről. Kolozsvár, 1914.
- A nyelvi rövidülés főbb esetei.* Magyar Nyelv 14. 353–357.
- Régi magyar személynevek.* Erdélyi Szemle 5. 260.
- Husztai András magyar nyelvhasználtása.* Pásztor-tűz. 7. 258–261.
- A finnugor nyelvhasználtás történetéhez.* Husztai András magyar nyelvhasználtása. Halmágyi István és Strahlenberg. Magyar Nyelv 18. 100–102.
- Az utolsó öt év magyar nyelvtudománya.* Erdélyi Irodalmi Szemle 1. 106–110.
- Magyar lakodalom (Vörfélykönyv.)* Kolozsvár, 1924. 2. kiad. 1927. 3. kiad. 1938.
- Adalékok a magyar nyelvhasználtás történetéhez.* Magyar Nyelv 21. 192–194.
- A szamoshti nyelvjárás hangjejtésformái.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei 22. Bp., 1925.

- Nasalisatio*s jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. Magyar Nyelv 22. 336–340. és 23. 74.
- A képzők életéből.* Magyar Nyelv 23. 162–171.
- A tiszaháti és ugoctai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai.* Magyar Nyelv 25. 11–16. és 160.; 343–345.
- Érintkezésen alapuló névátvitel.* Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 24. Bp., 1929.
- A Székely Nemzeti Múzeum régi kézírataiból.* In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.
- A székely és csángó mondathanglejtés.* Magyar Nyelv 26. 249–254.
- Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról.* Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Kolozsvár, 1930.
- A moldvai csángó igealakok.* Magyar Nyelv 28. 22–30; 148–154.; 256.
- Pápai Páriz szótárának két francia forrása.* Nyelvtudományi Közlemények 48. 229–242. Bp., 1932.
- A mondathanglejtés.* Debreceni Szemle 9. 105–119.

- Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek.*
Irodalomtörténeti Közlemények 45. 34 –
58.; 180 – 189.
- Pápay József emlékezete.* Debreceni Tisza
István Tudományos Társaság. Emlékbe-
szédek. I. kötet 1. szám. Debrecen, 1935.
- Szamosháti Szótár 1 – 2. k.* A Magyar Nyelv-
tudományi Társaság kiadása. Debrecen,
1935, 1936.
- Az l, r és i nyújtó hatásáról a Szamosháton.*
Magyar Nyelv 32. 222 – 224.
- Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen
Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluier
Csángódialektes.* (Artturi Kannistóval).
Helsinki, 1936.
- A népnyelvi búvárlat módszere.* A Turul-Szö-
vetség Népkutatási Füzetei 1. Bp., 1936.
- Szamosháti palatogrammok.* Nyelvtudományi
Közlemények 50.
- Einführung in die ungarische Sprache.* Debre-
cen, 1936.
- Wichmann György északi-csángó hagyatéka.*
Magyar Nyelv 36. 281 – 287.
- Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti
nyelvjárásban.* A Magyar Nyelvtudományi
Társaság Kiadványai 38. Bp., 1937.

- Die Satzmelodie im Ungarischen.* Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa. 1. Heft 3.
- A visszatért Felvidék nyelve.* Magyar Nyelv 34. 274 – 279.
- A Szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története.* Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprnyelvkutató Intézetéből 2. Debrecen, 1939.
- A magyar kiejtés kérdése.* Magyar Nyelv 35. 32 – 73.
- A Debrecen-kutatás feladatai.* In: Pap Károly Emlékkönyv . . . Debrecen, 1939.
- Adalékok a magyar nényelv e-é-féle hangjaihoz.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 54. Bp., 1940.
- Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatáshoz.* Magyar Nyelv 36. 238.
- A határozott névelő történetéhez.* Magyar Nyelv 37. 72.

A CSÚRY BÁLINTTAL FOGLALKOZÓ
SZAKIRODALOM

- RAJKA LÁSZLÓ: Csúry Bálint dr. Pásztortűz
13. 238.
- NÉMETHY GÉZA: Üdvözlő beszéd Csúry
Bálint levelező taghoz 1928. június 11.
Akadémiai Értesítő 39. 167–168.
- SZABÓ T. ATTILA: Csúry Bálint. 1886.
február 13–1941. február 13. (arcképpel).
Magyar Nyelv XXXVII (1941) 65–72.
- VÉGH JÓZSEF: Dr. Csúry Bálint. Ethnogra-
phia LII. (1941) 159–161.
- GULYÁS PÁL: Csúry Bálint. Irodalomtörté-
net XXX. (1941) 2. sz. 90.
- SZABÓ T. ATTILA: Dr. Csúry Bálint. 1886–
1941. Erdélyi Múzeum 46. (1941) 282–
284.
- VÉGH JÓZSEF: Csúry Bálint. Nyelvtudományi
Közlemények 51. (1941–1943) 232–240.
- BAKÓ ELEMÉR: Csúry Bálint élete és mun-
kássága. 1886. február 13–1941. február
13. Magyar Népryelv III. (1941) 7–38.
- BÁRCZI GÉZA: Csúry Bálint emlékezete. In:
Debreceni Tudományegyetem Évkönyve
1941/42. 78–85.

- IMRE SAMU: A debreceni egyetem „Csúry Bálint emlékünnepe”. Erdélyi Múzeum 47. (1942) 294–296.
- BAKÓ ELEMER: † Csúry Bálint (1886–1941). Debreceni Képes Kalendárium 42. (1942) 105–106.
- KANNISTO, ARTTURI: † Bálint Csúry. Finnisch-Ungarische Forschungen 27. (1941) 68–72. Helsinki.
- BÁRCZI GÉZA: A városi népnyelv kérdéséhez. Magyar Népnyelv III. (1941) 70–85.
- BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelvatlasz munkálatai. Magyar Nyelvjárások I. (1951) 145–155.
- DEME LÁSZLÓ: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Nyelvtudományi Értekezések 3. Bp., 1953.
- KÁLMÁN BÉLA: Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. Bp., 1949.
- BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelvatlasz kutatástörténete. In: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései (Szerk.: DEME L. és IMRE S.). Bp., 1975.

IMRE SAMU: A Csúry-iskola. In: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 10–19.

BALASSA IVÁN: Csúry Bálint 1886–1941. In: Hagyományápolás és megújulás. Szerk.: SEBESTYÉN Á. Debrecen, 1983.

KÁLNÁSI ÁRPÁD: Csúry Bálint és a tulajdonnév-kutatás. In: Hagyomány és megújulás. Szerk.: SEBESTYÉN Á. Debrecen, 1983.

BALASSA IVÁN: Csúry Bálint és a „Debreceni Civisszótár”. Magyar Nyelvjárások 24. (1982) 31–37.

VAJTHÓ LÁSZLÓ: Csúry Bálint. In: Elfelejtett keringők 326–335. Bp., 1976.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
főigazgatója
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
HU ISSN 0133 – 1884
Terjedelem: 4,68 (A/5)iv + 1 db melléklet
88.17626 Akadémiai Kiadó és Nyomda
Vállalat, Budapest
Felelős vezető: Hazai György